

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra psychologie

Diplomová práce

POHLED NA RŮZNÉ PODOBY SOUČASNÉHO DĚTSTVÍ

Vedoucí práce: PhDr. Ing. Marie Lhotová, Ph.D.

Autor práce: Petra Procházková
Studijní obor: Etika v sociální práci
Forma studia: Kombinovaná
Ročník: Druhý

2010

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

20. března 2010

Děkuji vedoucí diplomové práce PhDr. Ing. Marie Lhotová, Ph.D. za cenné rady,
připomínky a metodické vedení práce.

Obsah

ÚVOD	5
1 DĚTSTVÍ	7
1.1 PODOBA DĚTSTVÍ	8
1.2 HRA JAKO ZÁKLAD RANÉHO DĚTSTVÍ	10
2 DÍTĚ A JEHO VÝVOJ	13
2.1 PŘIPOUTÁNÍ	14
2.2 VÝVOJOVÁ OBDOBÍ DĚTSTVÍ	16
2.3 MORÁLNÍ VÝVOJ	26
2.4 VOLNÝ ČAS DÍTĚTE	27
3 RODINA A JEJÍ VLIV NA VÝVOJ A FORMOVÁNÍ DÍTĚTE	29
3.1 FUNKCE RODINY	29
3.2 KULTURNÍ HISTORIE RODINY	32
3.3 SOUČASNÁ ČESKÁ RODINA	34
3.4 RODIČE A VÝCHOVA	36
3.5 ÚSTAVNÍ VÝCHOVA	38
3.6 NÁHRADNÍ RODINNÁ PÉČE	40
4 SOCIALIZACE DÍTĚTE	45
4.1 RŮZNÉ POHLEDY NA SOCIALIZACI	46
4.2 KOMUNIKACE	50
5 NEGATIVNÍ VLIVY NA DĚTSTVÍ	53
5.1 ROZVOD	53
5.2 DOMÁCÍ NÁSILÍ, CAN	63
5.3 DROGY A ALKOHOL V RODINĚ	70
ZÁVĚR	77
SEZNAM LITERATURY	79
ABSTRAKT	83
ABSTRACT	84

Úvod

Dětství, především jeho raná etapa, je klíčovou fází lidského života. I když byl význam tohoto období v předešlých stoletích podceňován, v současnosti na něj kladou důraz odborníci i laická veřejnost, jelikož dětství a jeho podoba ovlivňují celý budoucí život člověka. Mnozí autoři po právu označují dětství za kritické období lidského života, protože právě v dětství se rozhoduje, jaký člověk z nás bude v dospělosti. Právě z těchto důvodů jsem si zvolila za téma své diplomové práce „Různé podoby současného dětství“. Dalším významným důvodem, který působil na mou volbu, je fakt, že sama mám tři malé děti, a tudíž je pro mne zmíněné téma velice aktuální a načtené znalosti mě mohou obohatit a poučit při jejich výchově.

Pohled na dítě stejně jako na dětství se v průběhu let vyvíjí, a proto je pochopitelné, že mé dětství a moje výchova byla odlišná od výchovy a dětství mých dětí. Existuje ale jeden shodný, dle mého názoru nejdůležitější, prvek každého dětství a tím je láska. Má diplomová práce se zabývá dětstvím, klasickou rodinou a jejími problémy. Cílem mé práce je popsat etapu dětství a jeho podoby a poukázat a analyzovat problémy, které mohou dítěti vážně ovlivnit život. Hlavními přínosy této práce jsou komplexní pojetí problematiky dětství a upozornění na ty nejčastější problémy, se kterými se děti dnes potýkají.

Každé dítě má právo na prožití bezstarostného, šťastného dětství ve zdravé, funkční rodině. Bohužel ale statistiky uvádějí, že docházelo, dochází a zdá se, že i bude docházet k tomu, že některé rodiny tuto roli nezvládají, či se snad ani o její zvládnutí nechtějí pokoušet. V těch případech se dítě ocitá mimo svou původní rodinu, což má bohužel historicky narůstající četnost.

Dle statistik Ministersva práce a sociálních věcí („MPSV“) vyrůstá v českých ústavech téměř devět tisíc dětí, tedy každé sté dítě. Při studii realizované MPSV, která srovnávala počet umístěvaných dětí do ústavů v naší republice a v Německu, se zjistilo, že v Německu na sto tisíc obyvatel připadá 32 dětí umístěných v ústavech, oproti tomu v naší zemi na stejný počet obyvatel připadá přes 80 dětí. Tento ukazatel by měl být alarmující pro nás všechny, neboť

v dnešních dětech je budoucnost celého národa. Pokud budou naše děti v takovém počtu vyrůstat mimo rodinu, bez lásky, jistoty a pozitivní budoucnosti, následky mohou být přinejmenším nešťastné.

Loňský rok byl dvacátým rokem „nové, popřevratové doby“, která sebou přinesla velké uvolnění a nové, západní vzorce ve výchově a přístupu k dětem. Nelze říci, že přínosy této doby jsou pouze kladné, neboť nová éra přes veškeré možné vymoženosti a rozvoj techniky, částečně zapomíná na morální vývoj člověka. I papež Benedikt XVI. se ve svých promluvách při návštěvě České republiky zmiňuje o důležitosti a poslání křesťanské rodiny.

Práce se skládá z pěti kapitol. První kapitola vysvětluje pojem dětství, zkoumá jeho podobu a činitele, kteří ji nejvíce ovlivňují pozitivně i negativně. Jejich analýze se pak věnuji v dalších kapitolách. Práce se dále zabývá dítětem a jednotlivými fázemi jeho vývoje, poukazuje na nejdůležitější prvky daných etap. Další část je zaměřena na rodinu a její základní funkce, srovnává historii evropské rodiny se současným stavem, dále pojednává o rodičovství, výchově a náhradní rodinné péči. Ve čtvrté kapitole se věnuji socializaci dítěte, jelikož jde o velmi zásadní proces, na který lze pohlížet multidimenzionálně. Zařadila jsem zde čtyři klasické přístupy – a to Meadův, Freudův, Piagetův a Eriksonův. Důležitou součástí tohoto procesu je komunikace, proto se věnuji i jí. Poslední kapitola se zabývá vybranými negativními vlivy na dětství, které dle mého názoru nejvíce poznamenávají jeho podobu. Na základě prostudované odborné literatury jsem jako hlavní vybrala rozvod, domácí násilí, syndrom CAN, alkohol a drogy v rodině.

Pro svoji diplomovou práci jsem zvolila literaturu od uznávaných předních odborníků zabývajících se psychologií dítěte, jeho vývojem a rodinou. Při psaní diplomové práce bylo čerpáno z dostupné literatury, zejména publikací Zdeňka Matějčka, Marie Vágnerové, Iva Možného a Oldřicha Matouška. Ze zahraniční literatury jsem pak čerpala z Phillipa L. Walkera, uznávaného odborníka na CAN syndrom.

1 Dětství

Dětství je období, kdy má člověk zvláštní potřeby a privilegia, je to „*perioda se zvláštním, výlučným postavením v lidském životním cyklu.*“¹ Termín dětství není přesně ohraničen, označuje vývojovou etapu člověka od narození po dospělost. Za začátek dětství někteří autoři považují již období prenatalní, za oficiální konec bývá považováno dosažení zletilosti, což je doba, kdy se člověk stává právně dospělým a v jednotlivých státech se liší.

Pohled na dítě a jeho dětství se v průběhu let vyvíjel. Význam tohoto období vzrostl až v novověku, kdy klesla úmrtnost dětí, prodloužila se doba jejich vzdělávání, klesl počet dětí v rodině. Zavedením povinné školní docházky se proměnilo pojetí dítěte a délka dětství, byly také zmírněny tresty pro děti, ty přestaly tvrdě pracovat (předtím především v továrnách). Později začala fungovat kolektivní zařízení pro předškolní děti, zájmové kroužky, takže narostl podíl specializovaných institucí na výchově dítěte.

Věk dětství by měl být bezproblémový a šťastný. Někdy bývá také nazýván časem nevinnosti. Jde o období her, učení, socializace a seznamování se se světem. V dospělosti lidé na dětství většinou vzpomínají jako na nejlepší, bezproblémové období svého života.

Nicméně „*dospívající chápou dětství jako dobu, kterou je třeba co nejrychleji zvládnout a vyrovnat se dospělým, přinejmenším v některých oblastech. Adolescenti mají tendenci zbavit se co nejdříve dětských atributů a jednoznačné sociální podřízenosti. Usilují o co nejranější získání větších práv a svobody rozhodování, ale povinnosti a zodpovědnost dospělosti přijímají jen velmi neochotně.*“²

Sigmund Freud jako první tvrdil, že zkušenosti, které dítě získá v raném dětství, zůstávají v nevědomí a ovlivňují jeho prožívání a chování v pozdějším věku. Do té doby nebylo dětství a psychický vývoj člověka považováno za

¹ MATOUŠEK, O.; KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. s. 37.

² VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. : Dětství a dospívání*. s. 321 – 322.

důležité. Podle C. G. Junga je dětství fáze „*fragmentárnosti a dezintegrace, ovládané instinkty a ovlivňované vnějšími, především sociálními vlivy.*“³ Důležitější než dětství pro něj bylo období dospívání, které je charakteristické fyziologickými změnami a odpoutáním se od rodičů.

1.1 Podoba dětství

Podoby dětství se v průběhu století měnily společně s názorem na dítě a jeho vývoj. V dnešní době vědecká i laická veřejnost uznává důležitost této etapy vývoje člověka, a proto je na dětství, zvláště jeho ranou část, kladen veliký důraz. Každé dítě má životně důležité potřeby biologické, jako jsou potrava, teplo, ochrana před úrazem apod., ale i základně důležité potřeby psychické. Má-li se dítě vyvinout v psychicky zdravého a zdatného člověka, jehož dětství ho pozitivně ovlivnilo, musí být základní psychické potřeby náležitě uspokojovány. Patří sem:

- potřeba vnějších podnětů;
- potřeba řádu, stálosti a smyslu v podnětech;
- potřeba citových a sociálních vztahů k rodičům či prvotním vychovatelům;
- potřeba identity, zdravého vědomí vlastního já;
- potřeba otevřené budoucnosti, životní perspektivy.

Obecně lze dětství označit za šťastné či nešťastné. Jeho konkrétní podobu však ovlivňuje řada činitelů, a to pozitivním i negativním směrem. Prvním faktorem, který hraje zásadní roli, je samotné dítě, jeho osobnost a vývoj. Důležitý je i vliv rodiny, do které se dítě narodí. Podstatnou roli hraje dále proces socializace a prostředí, v kterém dítě vyrůstá, zejména pak míra stability fyzického prostředí, materiální podmínky života působící především na kognitivní vývoj. Z hlediska psychického vývoje je důležitá sociokulturní stránka prostředí.

³ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. : Dětství a dospívání.* s. 39.

Rodina předává modely chování, poskytuje identifikační vzory, seznamuje s předpokládaným chováním pro mužskou a ženskou roli, učí reagovat žádoucím způsobem, umožňuje ověřovat získané dovednosti. Je první sociální skupinou, s kterou se dítě setká, a po celé dětství tou nejdůležitější. Vágnerová potvrzuje, že „rodina je nejvýznamnější sociální skupinou, která zásadním způsobem ovlivňuje psychický vývoj dítěte.“⁴ Ovlivňuje dítě biologicky i sociálně. Stejně rodinné prostředí však působí na jednotlivé děti odlišně, přístup rodičů k dětem je také individuální, a proto se sourozenci od sebe liší. „Dětství bohaté na vztahy uvnitř a mimo rodinu tvoří duši bohatou na vztahy. Dětství chudé na vztahy vede naproti tomu k duševní chudobě.“⁵

Již v dětství je také patrný a podstatný vliv vrstevnických skupin. Interakce dětí stimuluje více než kontakt mezi dítětem a dospělým, při hře vrstevníci neusnadňují dítěti řešení dané situace. Dítě potřebuje být akceptováno a pozitivně hodnoceno nejenom od svých rodičů. Pokud se nedokáže přizpůsobit svým vrstevníkům, může nabýt pocitu nejistoty ve vztazích, což může negativně ovlivnit jeho další vývoj. Již novorozenec podléhá vlivu vrstevníků, např. se rozpláče, když pláčou druhé děti. Už ve čtrnácti měsících umí batole napodobovat chování vrstevníků. V období dospívání mohou pak vrstevníci sloužit jako zázemí a zdroj opory a pomoci v nouzi.

Dětství ovšem nemusí být pouze šťastné. Stejně jako ho některé jevy ovlivňují pozitivně, existuje celá řada činitelů, které mají vliv negativní, např. rozvod rodičů, alkohol v rodině, násilí, agresivita.

Dětství zůstává nejdůležitějším prvkem i v životě dospělého, protože jsou to právě první roky života, kdy je člověk nejvýrazněji formován. Životní styl dospělého je přímo závislý na způsobu života, jaký vedl jako dítě. Psychoanalýza odhalila, že psychické poruchy mohou mít svůj původ v dětství. Je pokázáno, že nemoci duševní i fyzické, které mají počátek už v dětství, se zcela pravidelně projevují jako nejzávažnější a nejhůře léčitelné v dospělosti.

⁴ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. : Dětství a dospívání*. s. 18.

⁵ SMAHEL, R. *Duševní vývoj a duchovní zrání dítěte v křesťanské rodině*. s. 31.

Dospělí se dívají na vše, co se týká duše dítěte z vlastního úhlu pohledu, což stupňuje neporozumění. Představují si, že právě oni jsou těmi pravými osobami, které umí rozlišit, co je pro dítě dobré a co špatné. Posuzují chování dítěte jako dobré nebo špatné pouze na základě svého vztahu k němu. Jakákoliv odchylka ze strany dítěte je považována za zlo, které se musí napravit. I když si dospělý myslí, že takto jedná ve prospěch dítěte, nevědomky potlačuje rozvoj vlastní osobnosti dítěte. *„Dospělí nerozumí dětem a adolescentům a tím pádem jsou s nimi v trvalém konfliktu. Musí sami v sobě nalézt tu neznámou chybu, která jim brání vidět dítě takové, jaké je.“*⁶

Konkrétní podoba dětství se odvíjí od výše zmíněných faktorů, kterým se v této práci budu dále věnovat. Pro každé dítě je nejdůležitější láska. Bohužel, žádná ústavní péče nemůže dát dítěti to, co rodina. Není tam prostor pro navázání hlubších vztahů mezi vychovateli a dětmi, rovněž je omezena časovost, která se vztahuje jen na pobyt dítěte v ústavu. Není tedy možné zajistit dítěti společnou budoucnost a jistoty, které by ve funkční rodině zajištěny byly.

Při klasickém rodinném soužití se totiž prolíná soukromí všech členů rodiny. Rodič nemusí jen vychovávat, ale sdílí s dítětem různé situace, na kterých vlastně výchovu demonstruje příkladem. To i sebelepší vychovatel nemůže zvládat, neboť jeho čas s dětmi je omezen jen na pracovní dobu. Je to jeho práce, plní si své povinnosti, mezi které patří výchova, nikoliv sdílení.

1.2 Hra jako základ raného dětství

Po celé rané dětství je převažující činností hra. Ta má základní význam pro psychický vývoj dítěte. Souvisí s rozvojem motoriky, rozšiřuje jeho zkušenosti, dává mu možnost vyzkoušet si různé situace, podporuje kreativitu a fantazii, podporuje kontakt s jinými dětmi.

⁶ MONTESSORI, M. *Tajuplné dětství*. s. 17.

Hraní je analogické k pozdějšímu učení a k ještě vzdálenější práci. Podle toho, jaké typy herních aktivit dítě preferuje, se dá usuzovat, k čemu bude mít předpoklady. Děti by měly mít možnost hrát si často a spontánně. Důležitý je při hraní také kontakt s rodiči, který napomáhá dítěti jasně formovat vlastní roli a chování, vytvořit si koncepci vlastního života.

Existuje celá řada her, které různými způsoby dítě formují. Za nejzákladnější lze považovat následující:

- Funkční: Dítě si hraje nejprve s vlastním tělem a předměty ze svého okolí, učí se tak své tělo ovládat.
- Pohybové: Když se naučí ovládat své pohyby, hraje hry se stále složitějšími pohybovými úkony.
- Senzomotorické: Podporují rozvoj motoriky, sluchu a zraku.
- Konstrukční: Dítě vytváří nějaké „dílo“.
- Fiktivní (hraní rolí): Dítě přejímá určitou roli a stává se tím, koho hraje.
- Hry s pravidly: Dítě akceptuje daná pravidla hry, soutěží se svými kamarády.
- Skupinové: Dítě se zařazuje do dané skupiny, plní v ní určitou funkci a akceptuje její vnitřní pravidla.

Hra provází životem nejenom malé děti, ale i starší. Mění se ovšem její druh. U starších věkových skupin se důraz klade na hry s pravidly. Ty neobsahují jen to, co se při nich odehrává na hřišti, ale také dítěti napomáhají v rozvoji řady budoucích dovedností, např. osvojování řídicích dovedností a postupů.

Fenoménem naší doby se staly hry počítačové, které často tvoří jedinou náplň volného času dítěte. Rodiče by měly dbát na výběr správné hry a kontrolovat čas, který dítě stráví u počítače. Jednotlivé hry se od sebe liší svou podobou a obsahem, nicméně jedno mají společné – hraní na počítači odsouvá dítě ze společenského kontaktu s druhými lidmi. Důsledkem potom mohou být nejen nedostatečně rozvinuté komunikační dovednosti, ale i malá vnímavost vůči

citům a potřebám ostatních. „Doposud neproběhl žádný přesvědčivý výzkum účinků počítačových her na psychiku dítěte, nicméně stupeň závislosti pozorované u některých dětí je důvodem k obavám.“⁷ Počítačové hry mají však i svá pozitiva, zejména poskytují dětem radost, přispívají k rozvíjení určitých myšlenkových dovedností, úspěšnost dítěte při hraní posiluje jeho sebedůvěru a sebehodnocení.

⁷ FONTANA, D. *Psychologie ve školní praxi*. s. 58.

2 Dítě a jeho vývoj

Narození dítěte a rodičovství je nejvýznamnějším přechodem v rodinném cyklu. Je to přechod zlomový, neboť dítě nelze vrátit. Nově narozené dítě je absolutně závislé na své matce, později i na otci a ostatních členech rodiny, z toho však pramení povinnosti i pro rodiče. Člověk přichází na svět „s redukováným instinktem, biologicky nedokonalý a nezajištěný, zato ale jako světu otevřená bytost.“⁸

Každé dítě má nárok, aby mu jeho rodiče poskytl a zajistil základní výživu, oblečení, ubytování, zdravotní péči a přístup ke vzdělání. K základním dětským potřebám patří nepodmíněná láska, úcta k osobnosti a k tomu, co dělá, čas strávený s dospělými, povzbuzování a pomoc, stabilita, aby dítě dokázalo předvídat události a důsledky svých činů, odpovědní rodiče, kteří neomezují jeho svobodu.

Jednotlivé kultury se ovšem liší v tom, do jaké míry by dítě mělo převzít i rodičovskou koncepci dobra a dobrého života. Můžeme rozlišit dva postoje:

- Tradiční koncepce, kdy rodiče mají právo a povinnost předat dítěti svůj hodnotový systém a představu o dobrém životě. Tato koncepce posiluje soudržnost rodiny, ale vede k nepochopení vzhledem k rodinám výrazně odlišných subkultur a dítě také nezíská možnost samostatně rozhodovat a dobře zvolit.
- Liberální koncepce, kdy rodiče neovlivňují dítě ve volbě hodnot a ve vytváření představy dobrého života, ať si samo vybere, co je pro něj nejlepší, což ovšem rozvolňuje rodinu, zeslabuje porozumění mezi generacemi.

⁸ SMAHEL, R. *Duševní vývoj a duchovní zrání dítěte v křesťanské rodině*. s. 10.

Narozením dítěte rodiče ztratí výlučnost a intimitu svého vztahu. Matka se orientuje převážně na dítě, je méně citlivá na vše ostatní, otec se může cítit ohrožen. Režim života rodiny diktuje novorozenec. Období po narození prvního dítěte je označováno jako tzv. první manželská krize. *„Rodina je v zátěžové situaci, zamilovanost už nemá potřebnou intenzitu, manželský partner začíná být viděn realisticky a jeho povahové slabiny začínají na vztah působit rušivě.“*⁹ V tomto období vykazují rozvodové statistiky první vrchol. Narozením dalšího dítěte již podobná krize nehrozí, jelikož rodiče jsou zkušenější.

Později závisí fyzické přežití na rodičích stále méně. Člověk se učí postarat se o sebe sám. Pro svobodný vývoj dítěte podle jeho individuálních schopností je důležité, aby mu rodiče dali najevo, že je v jejich světě vítáno, smí být samo sebou, smí myslet a klást otázky, má právo mít úspěch, má právo na vlastní pocity, má právo žít způsobem odpovídajícím jeho věku.

2.1 Připoutání

Vztah rodičů k dítěti vzniká ještě před porodem, neboť plod je aktivní, reaguje na vlivy zprostředkované matčiným tělem, matka vnímá jeho projevy a obráceně. Předpokládá se, že dítě slyší tlukot matčina srdce, vnímá rytmus její chůze atd. Matku dítě rozliší od jiné osoby již několik dní po narození. Nepochybný je instinktivní základ rodičovského chování, což znamená, že rodiče prvorozených dětí se o ně umí správně postarat.

Vzniká pevná emoční vazba nejprve mezi matkou a dítětem, později i mezi otcem a dítětem. Každé dítě potřebuje pozornost, respekt a porozumění. Úzká smyslová vazba s matkou v raném dětství poskytuje dítěti bezpečí a jistotu, ovlivňuje celý jeho budoucí život. *„Nejpůvodnější potřebou dítěte je, aby bylo od prvopočátku chápáno, akceptováno a respektováno jako to, čím je. To, čím je, zde znamená: emoce, pocity a jejich vyjádření, a to již od kojeneckého věku.“*

⁹ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. s .61.

V atmosféře úcty a tolerance vůči pocitům dítěte se ve fázi osamostatňování dítě může vzdát symbiózy s matkou a učinit tak první kroky k získání autonomie.“¹⁰

Rodiče jsou opatrovníci dítěte, musí ho chránit a mít na zřeteli jeho zájmy. Dítě si vytváří pocit důvěry vůči osobě, která o něj pečuje v raném věku. John Bowlby formuloval tyto teze¹¹:

- Pokud se dítě může spolehnout, že určitý člověk se o něj vždy postará a zabývá se jím láskyplně, prožívá silný strach méně často než děti, kterým tento pocit chybí.
- Během prvních roků života si dítě vytváří postoj základní důvěry v život na základě prožitku přijetí, který získalo od rodičů či pěstounů. Tento základní postoj je zachován relativně nezměněn v dalším životě a výrazně se v něm projevuje.
- Postoje člověka k lidem odpovídají jeho raným dětským zkušenostem získaným v kontaktu s rodiči. Ty zprostředkovávají dětem primární zkušenost pro společenský styk s ostatními lidmi.

Připoutáním, tzn. sepětím mezi matkou a dítětem, se zabývala i Mary S. Ainsworthová, která stanovila tři typy vazeb¹²:

- Jistá vazba znamená, že rodič je dítěti k dispozici, náležitě reaguje na jeho signály a pomáhá mu v situacích, kdy překonává nějaké těžkosti, díky tomu se dítě cítí jisté a nebojí se vzdálit od matky a navázat kontakt s druhými lidmi.
- O nejisté vyhýbavé vazbě hovoříme, pokud dítě nemá důvěru v to, že když bude potřebovat pomoc a péči rodiče, dočká se jí, fyzické vyhýbání vůči matce, dítě je zvyklé žít bez lásky a podpory druhých.

¹⁰ MILLEROVÁ, A *Dětství je drama. Hledání cesty k pravému já.* s. 8.

¹¹ KERN, H.; MEHL, CH.; NOLZ, H. aj. *Přehled psychologie.*

¹² ŠULOVÁ, L. *Raný psychický vývoj dítěte.*

- Nejistá ambivalentní vazba představuje situaci, kdy dítě si není jisté přítomností a reakcí rodiče, když od něho něco potřebuje, vyhledává kontakt a současně se mu vyhýbá.

Druh vazby se dá dobře testovat reakcí dítěte na odchod matky z místnosti, kde zůstává s dítětem pouze cizí člověk, a hlavně jeho reakcí na matčin návrat do místnosti.

Tomu, aby se dítě dokázalo odpoutat od mateřské osoby bez nebezpečí její ztráty a zakusit nově pocit být vlastním člověkem, pomáhá i otec. Ten může rozšířit „malý svět vazby pouze mezi matkou a dítětem ve větší prostor důvěryhodného, spolehlivého a láskyplného prostředí.“¹³

Malé dítě nejvíce potřebuje jistotu ve vztazích k matce a ostatním členům rodiny. V posledních měsících těhotenství dítě vnímá všemi smysly, má paměť, je v interakci s organismem matky, reaguje na její duševní stavy. „Pro dítě je rozhodující psychologické rodičovství, založené na vnitřním, psychickém, citovém přijetí dítěte, a nikoliv jen biologické rodičovství, pokud by nebylo založeno na něčem víc než na pouhém potvrzení z porodnice.“¹⁴

Rodiče adoptivní, pěstouni, matky v dětských vesničkách apod. se proto mohou stát plnohodnotnými rodiči, pokud dovedou dát dítěti pocit jistoty a bezpečí ve svém vztahu k němu, to znamená přijmout ho se vším všudy za své. Podle Matějčka „dítě za své rodiče přijímá ty, kdo se k němu mateřsky a otcovsky chovají a mají je rádi.“¹⁵

2.2 Vývojová období dětství

Novorozené dítě má v sobě skryté psychické rysy charakteristické pro jeho biologický druh. Těžkosti a strádání v prvních měsících života mohou ovlivnit celkový směr budoucího vývoje jedince. Kromě citlivé péče o tělesné blaho novorozence je nutné se soustředit i na jeho psychické potřeby.

¹³ SMAHEL, R. *Duševní vývoj a duchovní zrání dítěte v křesťanské rodině*. s. 31.

¹⁴ MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují : Eseje z dětské psychologie*. s.15.

¹⁵ MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují*. s.16.

Psychika dítěte je aktivní, i když se navenek příliš neprojevuje, psychický rozvoj nastartují smyslové podněty. Dítě se učí přizpůsobovat se svému okolí a získává nové vlastnosti a dovednosti během tzv. „*období zvýšené vnímavosti*.“¹⁶ „*Je to jakási zvláštní síla, která umožňuje dítěti, aby navázalo kontakt s okolním světem obzvláště intenzivním způsobem.*“¹⁷

Psychický rozvoj dítěte je stimulován vnějšími podněty. Musíme dítěti poskytnout takové prostředí, ve kterém se bude moci svobodně rozvíjet. Vychovávají-li dítě rodiče, kteří žijí bez naděje, štěstí nebo ideálů, trpí v předškolním věku nedostatkem motivace a vnitřní prázdnotou.

Pro první a druhý rok života je pro dítě typická citlivost na pořádek. Když jsou věci na svých místech, projevuje dítě radost a nadšení. Logická uspořádanost okolí je jednou z životních potřeb, umožňuje správnou orientaci v okolním světě a ovládnutí jeho detailů. Stejně tak je pro dítě důležitý vnitřní řád, který mu umožňuje uvědomovat si různé části vlastního těla a jejich vzájemnou polohu.

Každé vývojové období má určitý cíl, po jehož splnění dítě dozraje do další etapy. Je nutné poznamenat, že rychlost dynamiky vývoje je individuální, zvláště v raných obdobích mohou být mezi dětmi velké rozdíly.

Další části práce se budou blíže věnovat jednotlivým vývojovým obdobím, kterými člověk v dětství prochází. Poznáním těchto období pomůže odhalit nástrahy, tj. negativní vlivy, které dítě mohou ovlivňovat. Vývojem myšlení se zabývá kapitola 5.1.3.

2.2.1 Prenatální období

Toto období trvá 40 týdnů od početí ke zrození a můžeme ho dále dělit na tyto fáze:

- oplození, uhníždění a vytvoření zárodečných listů (první 3 týdny);

¹⁶ MONTESSORI, M. *Tajuplné dětství*. s. 28.

¹⁷ MONTESSORI, M. *Tajuplné dětství*. s. 30.

- embryonální (4. – 11. týden), kdy se vytváří všechny hlavní orgánové základy ;
- fetální nebo období plodu (od 12. týdne), kdy se dokončuje vývoj orgánových systémů a některé již začínají fungovat. Od třetího měsíce plod reaguje na dotek, nejprve v okolí úst, poté zavírá a otvírá ústa, střídavě pohybuje končetinami. Pátý měsíc po oplození začíná akceptovat zvukové podněty, v šestém měsíci reaguje změnou chování na akustické podněty, automaticky a nekoordinovaně se pohybuje. Zdrojem podnětů je většinou mateřský organismus. V posledním trimestru je dítě již tak zralé, aby přežilo případný předčasný porod.

Prenatální fáze trvá devět kalendářních měsíců. V tomto období se tvoří všechny potřebné předpoklady pro budoucí samostatný vývoj. Pro rozvoj plodu je nesmírně důležité spojení s mateřským organismem.

2.2.2 Novorozenec

Takto označujeme první měsíce života dítěte. Hlavním cílem tohoto období je adaptace na nové prostředí, což u zdravého jedince není problematické, napomáhá tomu i systém roaming-in, kdy je dítě v nemocnici hned po porodu svěřeno do péče matky a zůstává s ní po celou dobu hospitalizace. Novorozenec je aktivní, vyžaduje citlivou reakci matky na své potřeby a citlivou podnětovou situaci.

Novorozenec stráví asi 90 procent dne spánkem, v obdobích bdělosti dítě uspokojuje svoje biologické potřeby a osvojuje si chování, které slouží k přizpůsobení novému prostředí. Aktivita dítěte vzrůstá, je-li z horizontální polohy zvednut do mírně šikmé, ovlivňuje chování dospělých osob. Pro zdárný průběh tohoto období je důležité, aby se dítěti věnovala trvale jedna osoba, nejčastěji to bývá matka.

Novorozené dítě má velmi krátkodobou pozornost, díky své nezralosti se brzo vyčerpá. Je vybaveno asi čtyřiceti základními vrozenými reflexy, například

hledací, sací, polykací, vyměšovací, obranný, orientační, úchopový a polohový. Většina z nich vymizí kolem třetího měsíce. Jeho pohyby jsou spontánní, nekoordinované. Výrazněji reaguje na silné zvuky, rozlišuje řeč od jiných zvuků. Oční kontakt s matkou je součástí přirozené stimulace, vzdálenost nejlepšího zrakového vnímání se pohybuje v rozmezí 25 – 30 centimetrů.

Podle Vágnerové je „*novorozenecké období dobou adaptace, během níž se dítě přizpůsobuje novým podmínkám. Rozvoj novorozence závisí na přiměřeném přísunu podnětů. Učení novorozence je aktivizováno především v rámci sociální interakce.*“¹⁸

2.2.3 Kojenec

Jde o období prvního roku života dítěte. Jeho název je odvozen od způsobu příjmu potravy. První rok života je základním rokem pro život i pro náboženský vývoj člověka. Jeho základním úkolem je získání důvěry ke světu. Pro tuto etapu je typický výrazný růst a tělesný rozvoj. Je to klíčový úsek pro rozvoj různých schopností, dovedností a vlastností, který je zakončen schopností samostatného pohybu, dosažením vzpřímené polohy, dovedností uchopovat předměty a manipulovat s nimi. Dítě se učí a rozvíjí praktickou inteligenci, začíná ovládat řeč a rozšiřuje své sociální styky. Když se svět o dítě zajímá, obdaruje ho kolem třetího měsíce úsměvem.

Vývoj motoriky je podmíněn zráním nervové soustavy, má individuální charakter. Mezi sedmým a devátým měsícem dítě začíná samo sedět, takže vidí svět z jiného úhlu pohledu, později začíná samo lézt a kolem dvanáctého měsíce chodit. Důležitý je vývoj motoriky ruky a úchopů. Vrcholem je devátý měsíc, kdy se dítě naučí klíčový úchop pomocí palce a ukazováku, a záměrné pouštění věcí.

Všechny smyslové funkce jsou zhruba vyvinuty již před narozením, v prvním roce života se zdokonalují. Zrakové vnímání je spojeno s pohyby hlavy a rukou, sluchové vnímání také spojeno se změnou aktivity, kdy se dítě otáčí za zvukem.

¹⁸ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. : Dětství a dospívání.* s. 71.

Vývoj řeči začíná křikem a vydáváním neartikulovaných zvuků, které se kolem třetího měsíce mění na broukání, později na žvatlání (slabiky, které nemají smysl) a kolem prvního roku na první aktivní slova s významem. Podstatný je i rozvoj pasivní řeči, kolem devátého měsíce dítě rozumí základním pojmům a reaguje na slovní výzvu, například udělej paci, paci.

První tři měsíce dítě nerozlišuje mezi objekty ve svém okolí, zda se jedná o lidi nebo věci, o známé nebo neznámé osoby. Následující tři měsíce již reaguje jinak na lidi a jinak na věci, upoutává na sebe pozornost. Mezi osobami blízkými a cizími začíná dělat rozdíl od šestého měsíce, okolo osmého měsíce začíná dítě projevovat strach, když je mezi cizími lidmi nebo když je odloučeno od matky.

Primární blízká osoba předává dítěti základní důvěru při jeho prvních kontaktech se světem, pokud tato vazba chybí, objeví se obvykle těžké poruchy vývoje a osobnosti. „*Úspěšná socializace je závislá na adekvátní aktivitě dospělé osoby, která stimuluje a spoluvytváří interakci a komunikaci s dítětem.*“¹⁹

Toto období je označováno jako fáze receptivity. Jeho hlavním úkolem je získání důvěry ke světu. Značný význam má potřeba stimulace a s ní související učení, které probíhá na úrovni kontaktu s okolním světem.

2.2.4 Batole

Tímto termínem označujeme druhý a třetí rok života. Primárním zdrojem bezpečí a jistoty je stále matka, ale dítě již navazuje stálé vztahy i k dalším osobám, prohlubují se vztahy s vrstevníky – okolo třetího roku si začínají hrát společně. Hlavním vývojovým úkolem této etapy je odpoutání od matky a vytvoření vlastní identity.

Zpomaluje se tělesný růst, zkoumáním svého okolí dítě získává základní důvěru ve své vlastní schopnosti. Důležité je dodržování pravidel, rád je pro dítě srozumitelný a příjemný, pomáhá mu rozumět světu, proto batolata trvají

¹⁹ VÁGNEROVÁ, M.; VALENTOVÁ, L. *Psychický vývoj dítěte a jeho variabilita*. s. 34.

na denních rituálech a stereotypech. Charakteristický je vzdor a negativismus dítěte, kdy si dítě ověřuje a potvrzuje své vlastní možnosti. Při přiměřeném výchovném vedení samo odezní jako vývojová fáze.

Dítě stále lépe ovládá své tělo, typická je potřeba pohybu, chůze se mění na běh, učí se chodit do schodů, lépe ovládá i jemnou motoriku rukou, objevuje se preference jedné ruky. Tříleté dítě je schopné samostatného pohybu v běžném prostředí, zvládne menší překážky, pohybuje se delší dobu.

Poznávací procesy se rozvíjí praktickou činností, zlepšuje se prostorová orientace, dítě je schopné udržet krátkodobou pozornost, mechanicky si zapamatuje to, co ho upoutalo, rozvíjí se představivost.

V tomto období dochází k největšímu rozvoji řeči, kterou se dítě učí odposloucháváním a napodobováním. Okolo druhého roku začíná slova skládat do prvních dvou až tří slovných vět, později používá stále delší věty. Ke konci třetího roku se objevují typické zvědavé otázky „Proč?“.

V tomto věku mají velký význam pohybové dovednosti. Dítě je samostatně schopné uspokojovat svoji potřebu stimulace. V interakci s rozvojem poznávacích procesů se vyvíjí řeč a symbolické myšlení.

2.2.5 Předškolní období

Předškolní období je ohraničeno třetím až šestým rokem. Vyhraňují se v něm sebepojetí a vlastnosti dětské osobnosti. Zdokonaluje se obsahová i formální stránka řeči. Spadá sem také vývoj norem a pocitů viny, vývoj sebevědomí. Dle Freuda se právě v této etapě tvoří superego, čili jakýsi ideál chování. Sebehodnocení je v této etapě závislé na hodnocení dospělých. Dítě se učí nové sociální role v různých sociálních skupinách. Nejvýznamnějším sociálním prostředím však stále zůstává rodina. Převažující činností je hra. Hlavním úkolem her je postupné korigování egocentrismu dětského myšlení, cítění a jednání.

Zlepšuje se manuální zručnost, koordinace pohybů, jejich přesnost a plynulost, vyhraňuje se laterální jedné ruky. S rozvojem jemné motoriky souvisí

rozvoj kresby – typickým příkladem je lidská postava, kterou děti v tomto věku kreslí jako tzv. hlavonožce. Dítě je schopné se samo najíst, obléct, obout, umýt a podobně.

Objevují se počátky úmyslné pozornosti. Paměť je bezděčná, konkrétní a krátkodobá, až ke konci tohoto období začíná trvalá paměť. Názorné myšlení dítěte je vázáno na vnímané a představované prvky, typický je egocentrismus (dítě vnímá prostředí jako jím ovládané), antropomorfní myšlení (hodnocení vnějšího světa přizpůsobuje hodnocení lidského chování, což znamená, že polidšťuje neživé věci) a magické myšlení (to, co si neumí vysvětlit, připisuje působení vyšší moci). Mezery mezi vnímanými skutečnostmi děti doplňují tzv. konfabulacemi neboli smyšlenkami, jde o nepravé lži, jelikož dítě je přesvědčeno o pravdivosti svého tvrzení.

Co se týče řeči, dochází k postupnému osvojování základních gramatických pravidel, rozšiřuje se slovní zásoba, dítě začíná hovořit o minulosti a používat různé druhy výpovědí.

V tomto období většina dětí nastupuje do mateřských školek. Vstup dítěte do školky je významným sociálním mezníkem. Je to velká změna pro dítě, které si musí zvyknout na nové pečovatele, nový prostor, delší odloučení od důvěrně blízkých osob a ostatní děti, ale i pro rodiče, kteří mohou pociťovat strach, zda je o jejich dítě dobře postaráno.

Charakteristická pro toto období je diferenciací vztahu ke světu, egocentrismus a magičnost. Myšlení ovlivňuje i způsob komunikace. Rozvíjí se porozumění prostoru, času a počtu, emoční inteligence. Uvolňuje se vázanost na rodinu. Konec této fáze není určen pouze fyzickým věkem, ale především sociálně, a to vstupem do školy.

2.2.6 Školní věk

Škola je výchovně-vzdělávací institucí, která dítě postupně integruje do společnosti. Přispívá k jeho socializaci, odpoutává jej ze závislosti na rodině, rozvíjí jeho identitu.

Vstup dítěte do školy je důležitým sociálním mezníkem, který radikálně změní jeho život, domov již není jediným světem. Úspěšný vstup do školy předpokládá realistický vztah ke světu, verbální schopnosti přiměřené věku, sebekontrolu a výdrž, ochotu ke společné skupinové práci. Nová sociální role žáka na dítě klade určité požadavky, musí si zvyknout na nový životní rytmus a novou autoritativní instituci, jíž škola je, musí vyměnit hru za pravidelné učení. Dítě si srovnáváním s vrstevníky intenzivněji uvědomuje vlastní osobnost, rozvíjí své sebevědomí.

2.2.6.1 Školní zralost a připravenost

Nástup dítěte do školy je podmíněn souhrou fyzické, psychické, sociální a emocionální zralosti dítěte. Pro jeho dobré přizpůsobení se školnímu prostředí a povinnostem je potřebná školní zralost a školní připravenost.

Školní zralost předpokládá zralý centrální nervový systém, vyhraněnost lateralizace, emoční zralost, vědomí povinnosti, zralost očních pohybů, rozvoj vizuální diferenciaci. Školní připravenost je dána učením, dítě musí rozlišovat sociální role (učitel – žák, žák – žák), musí se orientovat v hodnotovém systému a normách chování, dobře verbálně komunikovat. Velmi důležitá je správná výslovnost. Má-li dítě vadu řeči, měli by se rodiče společně s logopedem snažit ji co nejdříve odstranit. Dítě by mělo být do jisté míry samostatné, nemělo by být příliš bojácné v kontaktu s dospělými.

Pokud dítě nesplňuje daná kritéria, zvažuje se odklad školní docházky, na němž se podílejí rodiče, dětský lékař, učitelé v mateřské škole a učitelé základní školy při zápisu. Podkladem pro rozhodnutí o odkladu je doporučení psychologa.

Školní věk, tj. období základní školy, lze dále dělit na dílčí fáze, jimiž jsou mladší školní věk, starší školní věk, adolescence.

2.2.6.2 Mladší školní věk

Toto období se vztahuje na děti ve věku šest až jedenáct let. Někteří autoři tuto fázi dále dělí na raný školní věk (šest až devět let) a střední školní věk (devět až jedenáct let). Pokud dítě vyrůstá ve zdravém sociálním prostředí, jde

o nejstabilnější etapu jeho života. Kolem osmého roku se zpomaluje růst těla a začíná se zvyšovat hmotnost, tím dochází k posílení organismu. Hlavním typem činnosti je učení, nicméně hra má i nadále vliv na rozvoj osobnosti.

Dochází k dalšímu zlepšování jemné motoriky, zpřesňuje se vizuomotorická koordinace. I pro toto období je důležitý pohyb. Vnímání se stává diferencovanější, citlivěji analyzuje celek na části, rozvíjí se vlastní pozorovací schopnosti. Pozornost je přerušovaná, proto se doporučuje časté střídání různých činností. Děti již dovedou rozlišit skutečnost od fantazie, představy se uplatňují hlavně při četbě a ve hře.

S vývojem myšlení se obohacuje i řeč, zlepšuje se artikulace, rozšiřuje slovní zásoba. Dítě si osvojuje nové dovednosti jako je například čtení a psaní.

2.2.6.3 Starší školní věk

Tato etapa lidského života začíná jedenáctým a končí patnáctým rokem. Můžeme ji také nazvat pubescence. Jde o dobu hledání vlastní identity, o dobu dospívání, což je „*doba zrychleného a nerovnoměrného růstu a vývojových změn, které probíhají v oblasti tělesné i duševní.*“²⁰ Mění se vztahy s rodiči a dospělými vůbec, dítě se osamostatňuje, navazuje nové a důvěrnější vztahy, jakými jsou přátelství a první lásky.

Je to začátek budování vlastního světa, začátek sexuálního života, jde o složité období pro dospívající i jejich rodiče. Dospívající jsou uzavření a kritičtí, vůči rodičům se chovají odmítavě, podporu hledají u svých vrstevníků. Toto období společně s adolescencí můžeme nazvat konec dětství a přináší s sebou novou zodpovědnost i nový pohled na svět.

K tělesným změnám, ke kterým dochází, patří rozvoj sekundárních pohlavních znaků, změna funkce genitálií, rychlý růst především svalů a kostí, které vede ke snížené odolnosti organismu, ke zhoršení pohybové koordinace.

Dospívající jsou méně vyrovnaní, emocionálně labilní, přecitlivělí, impulzivní, často mění náladu. Zaměřují se více do svého nitra, jejich sebevědomí

²⁰ VÁGNEROVÁ, M.; VALENTOVÁ, L. *Psychický vývoj dítěte a jeho variabilita*. s. 97.

a sebehodnocení kolísá. Paměť je logická, úmyslná a dlouhodobá, opět stoupá význam fantazie v takzvaném denní snění.

Vyjadřování dosáhlo správnosti gramatické i stylistické ve větách i v dlouhých souvětích, nadále se rozšiřuje slovní zásoba – zejména oblast slangu, nespisovné mluvy a vulgárních výrazů.

Přestože důležitým úkolem tohoto období je volba budoucího povolání, učení a práci dospívající považují za povinnosti, které omezují jejich osobní svobodu, proto je pro ně typické zhoršení výkonnosti a koncentrace na školu. Důraz kladou spíše na kulturu, zájmové a sportovní činnosti, jelikož ty jsou otázkou jejich vlastní volby.

„Na počátku školního věku se mění způsob dětského poznávání, rozvíjí se zraková i sluchová percepce, mění se i uvažování, dochází k přechodu na úroveň konkrétních logických operací. Mění se způsob chápání problémů i strategie jejich řešení. V závislosti na zrání centrálního nervového systému se zvyšuje emoční stabilita.“²¹ Rozvíjí se sebekontrola, jazykové schopnosti, zvyšuje se kapacita paměti. Toto období je fází píše a snaživosti, dítě se vymezuje tím, co dokáže.

Se vstupem do školy se mění životní styl dítěte. Dítě se odpoutává od rodiny, rovnocennými partnery se stávají spolužáci. Dítě potřebuje být pozitivně hodnoceno nejen od dospělých, ale především od svých vrstevníků. Rozvíjí se generová role dítěte. V období puberty se mění postoj ke škole. Roste význam dyadických přátelských vztahů.

2.2.6.4 Adolescence

Jde o období od patnácti do dvaceti let, kdy dochází k postupné stabilizaci vývoje a zklidnění psychického dozrávání. Tato fáze je přechodnou dobou mezi dětstvím a dospělostí. Vede k dosažení plného rozvoje tělesných i duševních schopností a nalezení dospělé identity. Adolescent chce dosáhnout samostatnosti, nezávislosti a rovnoprávnosti. Novou zátěž pro něj představuje přechod ze školy do zaměstnání.

²¹ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. : Dětství a dospívání.* s. 265 – 266.

Zevnějšek člověka dosahuje definitivní podoby, nabývá charakteristického mužského nebo ženského vzhledu. Úprava zevnějšku a styl oblékání se stává prostředkem k vyjádření vlastního já. Pokračuje budování vlastní identity, zlepšuje se sebehodnocení a sebepoznání, vytváří se normy a zásady, podle kterých se člověk chová.

Pro tuto etapu života je typická poměrně velká intelektuální aktivita a výkonnost, rozvíjí se a kvalitativně mění vůle. Vztahy s vrstevníky se prohlubují, jsou trvalejší a důvěrnější, objevuje se sexuální potřeba. Zahájení pohlavního života bývá považováno za biologický mezník dospělosti.

Pokud se adolescentovi nedaří najít vlastní individuální identitu, posílí se potřeba patřit do nějaké skupiny a přijmout skupinovou identitu, nebo může přijmout model identity od někoho jiného. Může se rovněž stát, že adolescent odloží definitivní volbu, kým bude, což se nazývá adolescentní moratorium.

Tato fáze vývoje představuje specifickou životní etapu. Nový způsob myšlení umožňuje přemýšlet o vlastní budoucnosti. Postupně dochází ke stabilizaci emočního prožívání. Proces emancipace, který je spojený se změnou vztahů k dospělým, se projeví především v rodině. Oporou při vytváření vlastní identity se stává vrstevnická skupina. Na významu nabývá sexualita, která je důležitou součástí partnerských vztahů.

2.3 Morální vývoj

Studiem vývoje morálního usuzování se zabýval Lawrence Kohlberg, který sledoval, jak se v průběhu dětství mění posuzování toho, co je dobré a co špatné. Stanovil tato stadia morálky:

- **prekonvenční morálka** – je charakterizována obdobím od dvou do semi let, v tomto období dochází k zaměření na trest a poslušnost, normy přinášejí dospělí; dále dochází k individualistické účelovosti a výměně, kdy správný čin je takový, který se dítěti vyplatí, jeho výsledek je pro něj bezprostředně příznivý a bude odměněn;

- **konvenční morálka** se vymezuje obdobím sedmi až jedenácti lety, které je charakteristické vzájemnými interpersonální požadavky, vztahy a konformitou (pojetím hodného dítěte); formuje se společenské uspořádání a svědomí včetně smyslu pro povinnost vůči autoritě a vůči uchování existujícího společenského řádu;
- **postkonvenční morálka** se vymezuje od 12 let výše, typická je společenská úmluva, představující smysl pro spravedlnost a zákonnost, pravidla vnímána jako něco, co lze změnit, spravedlnost převažuje nad zákony; později pak jedinec přijímá univerzální etické zásady – jedinec dokáže nahlížet dále za úroveň povrchní spravedlnosti a oprávněnosti, sami v sobě máme etické normy, nutná je morální správnost jejich principů.

2.4 Volný čas dítěte

Podoba dětství je ovlivňována i tím, jak tráví dítě svůj volný čas. Volným časem nazýváme dobu, po kterou dítě nenavštěvuje školu, ale věnuje se svým zájmům, například různým kroužkům pořádaných školou, sportu, umění či jiným koníčkům. Nejvíce volného času tráví děti se svými vrstevníky. *„Volnočasové instituce ovlivňují jak sociální zařazení pubescenta, tak rozvoj jeho schopností a dovedností. Mohou kompenzovat negativní vliv rodiny i školní neúspěšnost.“*²²

Dnešní formy trávení volného času se liší od těch dřívějších. Jelikož dnes rodiče přikládají velký význam vzdělání svých dětí, snaží se, aby i jejich volný čas vyplňovaly „smysluplné“ aktivity, které se buď váží k budoucímu povolání či korespondují s nadáním dítěte. Ubylo hraní si na ulici či ve volné přírodě, děti samy dávají přednost sledování televize, hraní na počítači či playstationu. Menší pohybová aktivita má potom za následek vysoký počet případů obezity mezi dnešními dětmi a mládeží.

²² VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. : Dětství a dospívání.* s. 347.

„Dříve spolu rodina trávila více volného času, než je tomu dnes. Její funkci v tomto ohledu značně převzala škola a jiné výchovné instituce. Odpovědnost za trávení volného času dítěte však stále spočívá na jeho rodičích. Nepřímé výchovné působení je zpravidla důležitější než přímá výchova, proto i když s dětmi veškerý volný čas netráví, své děti ovlivňují. Na děti při trávení volného času působí rodinné vztahy, žebříček hodnot a postoje, které rodiče svým dětem předávají.“²³

Volnočasové aktivity by měly v dítěti posilovat sebevědomí, sebedůvěru, měly by formovat jeho vztahy a postoje k ostatním lidem, ale především by mu měly přinášet radost.

²³ ŠPIRKOVÁ, K. *Trávení volného času dětí pro zdravý životní styl*. Dostupné na: <http://www.zdrava-vyziva.net/volny-cas-deti.php>.

3 Rodina a její vliv na vývoj a formování dítěte

Rodina je přirozenou primární skupinou, základní článek společnosti. Strukturu rodiny, plnění jejích funkcí, velikost, soudržnost atd. ovlivňují společenské podmínky dané dobou a kulturou. Rodina dnes už není společenstvím majetku a sdíleným hospodářstvím, jehož základem byla domácnost vlastníci dům. Může se zdát, že současná rodina postupně ztrácí svůj význam a mění své základní poslání, ale stále zůstává v mnoha směrech nenahraditelná.

Rodina „představuje sociální zařízení, jehož základním účelem je vytvářet soukromý prostor pro reprodukci společnosti, stíněný proti vířícímu a nepřehlednému světu veřejnému. Chrání své členy, nemění svůj tvar, vnitřní uspořádání ani habitus a změny ve svém okolí vyrovnává.“²⁴

Rodina je základní jednotkou každé lidské společnosti. Je prvním a značně závazným modelem společnosti, s jakým se dítě setkává. Předurčuje jeho osobní vývoj, jeho vztahy k ostatním lidem. Orientuje ho na určité hodnoty, poskytuje mu podporu. Předává dítěti sociální dovednosti, bez kterých se v životě neobejde.

3.1 Funkce rodiny

„Rodina po staletí plnila své poslání, jímž je plnění funkce reprodukční, ekonomické, výchovné, socializační, ochranné a emocionální.“²⁵ Rodina je zdrojem uspokojení většiny základních psychických potřeb. Dítě zde získává nejrůznější podněty a osvojuje si žádoucí způsoby chování. Rodičovství dává člověku velkou motivaci, ale také ho velice svazuje. Rodič nerozhoduje pouze sám za sebe. Rodina existuje proto, abychom mohli rodiče náležitě pečovat o své děti.

Význam rodiny spočívá ve vytváření vzájemných sociálních vztahů mezi jejími členy, stejně jako pocitu bezpečí, jistoty a důvěry. Funkční rodina

²⁴ MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. s. 14.

²⁵ JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*. s. 78.

představuje kořeny člověka, domov, kam se v průběhu života rád vrací a z nějž čerpá sílu. Rodina je prvním místem socializace (začleňování do sítě sociálních vztahů). Dítě v rodině získává také určité normy, hodnotovou orientaci, čili dochází zde k postupnému probouzení a vychovávání svědomí.

„Rodina je unikátní a nenahraditelnou institucí proto, že nejlepším možným způsobem spojuje specifické a univerzální. Bez osobního, vysoce angažovaného zaujetí rodičů na osudu dětí by se děti vychovat nedaly.“²⁶

Dítě se zde učí mnoha dovednostem, ale i své sexuální roli. Rozhodným obdobím v tomto směru je předškolní věk a podmínkou úspěchu je přítomnost dobře přijímaného rodičovského vzoru. Pro formování sexuální role je samozřejmě také důležitá přítomnost rodiče opačného pohlaví. Zdravý duševní i tělesný vývoj dítěte je spjat s vysoce citově angažovanými rodiči a s bezpečím domova jako stabilního a chráněného prostředí. Každá společnost se opírá o rodinu jako o svůj základní článek. Rodina je však i zdrojem stresu, děti jsou vydávány všanc rozmarům dospělých, na druhou stranu rodiče musí být neustále dětem k dispozici. Z toho plyne nutnost přijímat kompromisy a podřízení jedince zájmům většiny.

Interakcí s rodiči se dítě učí, jak se chovat k jiným lidem, proto mohou rodiče svým chováním ovlivnit i agresi dítěte. Důležitá je z tohoto hlediska i úplnost a funkčnost rodiny. *„Někteří rodiče absentují v naplňování své roli, i když z hlediska vnějšího pozorovatele jde o úplnou rodinu.“²⁷* Agresivní dítě je většinou rodiči odmítané, nezajímají se o něj, nedostává od nich potřebné citové vazby, rodiče jsou permissivní nebo lhostejní k jeho agresi, při výchově používají moc a sílu (fyzické tresty).

Postoje k rodině ovlivňují věk, vzdělání, pracovní pozice, zkušenosti, náboženská orientace a další charakteristiky rodičů. Ženy více než muži závisí na dětech, věnují se jim, více trpí tím, když děti nemají. Muži se orientují více na práci, méně se od nich očekává ve vztahu k dětem. Nejzranitelnějším článkem rodiny je tudíž manželství. Přestože se v současnosti počet rozvodů snížil

²⁶ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. s. 8.

²⁷ ČERMÁK, I. *Dětská agrese*. s. 4.

(následek menšího počtu uzavřených sňatků), disociace současné rodiny je charakterizována vysokým procentem rozvodovosti, které řadí Českou republiku na přední místo v Evropě.

3.1.1 Funkční rodina

Bývá také označována jako rodina normální, zdravá, neklinická (opakem jsou klinické rodiny, ve kterých je přítomna nějaká porucha). Funkční rodina plní své hlavní funkce: výchova dětí a uspokojování potřeb jejích dospělých členů. Má následující charakteristiky:

- členové rodiny se respektují, berou na sebe ohledy;
- je soudržná, ale zároveň respektuje autonomii svých členů;
- pevná aliance mezi rodiči, kterou neohrožují vnější vlivy;
- existuje jasná hierarchie odpovědnosti;
- rovnováha mezi potřebou soukromí a potřebou sdílení;
- každý mluví sám za sebe;
- promluvy jsou jasné, přímé, adresované;
- jasné vymezení rolí;
- dialog, humor;
- aktivní komunikace;
- lidé dávají najevo radost ze vzájemného kontaktu, společné činnosti;
- zvládnutý chod domácnosti;
- rodiče spolu rozhodují o důležitých věcech, vychází vstříc přání dětí.

3.2 Kulturní historie rodiny

Nukleární rodina byla vždy důležitá, i když si ji každá kultura přizpůsobila svým potřebám a tradicím. Nejstarší kořeny evropské rodiny můžeme nalézt v klasických civilizacích Řecka a Říma. Stručně se podívejme na rodinu v různých historických obdobích.

3.2.1 Pravěk

Člověk žil ve skupinách, které se nazývaly klany a byly pokrevně spřízněné. Klan sdílel stejný náboženský kult, obýval společné území, měl vnitřní i vnější ekonomické vazby, byl řízen radou starších. Ve společenství, které se často stěhovalo za zdrojem obživy, nemohla mít žena na starosti více než jedno dítě, neboť během cesty postupovali vpředu muži s loveckým náčiním a vzadu ženy nesly celý majetek rodiny i děti.

Jakmile vznikla po neolitické revoluci trvale obydlená sídla a rozvinula se řemesla a hospodářství, společnost se diferencovala podle majetku a začal se zvyšovat i počet dětí v rodině. Neolitická kultura byla postavena na ženských hodnotách. Nejvyšší bohové byli ženského pohlaví, jednalo se o matriarchát. Kultura žen byla však postupně vyvrácena agresivnější válečnickou kulturou mužů.

3.2.2 Starověké Řecko a Řím

V době homérské byla řecká společnost organizována do širokých rodů. Rod byl soubor rodin, jejichž muži odvozovali svůj původ od společného předka a používali jeho jméno. V čele rodu stál král. Rodina byla striktně patriarchální. Muži a ženy se oddělovali i při jídle. Po narození dítěte je mohl otec zahrnout, pokud mělo nějakou viditelnou vadu.

V době klasické bylo povinností muže oženit se, žena měla v rodině podřízené postavení, měla vyhrazenou část domu, kde se zdržovala, měla

minimální vzdělání a stýkala se pouze s ženskými členy domácnosti. Muž byl doma málo, vedl minimální konverzaci s manželkou. Dítě se považovalo za plnoprávnou bytost, až když bylo pojmenováno. Kvůli regulaci velikosti rodiny se děti i odkládaly.

Staré římské právo odlišovalo dva sňatky: přísný, kdy nevěsta přešla do péče manžela, a volný, kdy nevěsta zůstávala dále v péči otce a u něj také bydlela. Nechtěná novorozeňata se nechávala zemřít. Možné byly i sňatky blízkých příbuzných, protože udržovaly majetek v rodině. Tyto praktiky se změnily až s nástupem křesťanství.

S krizí římské republiky souvisela i krize rodiny. Měnilo se postavení žen, ty se začaly vzdělávat, pracovat (písařky, vychovatelky, obchodnice apod.), čímž začala ženská emancipace. Reakce mužů byly ostré, tresty se pohybovaly v rozmezí pokuta až vyhnanství. Jelikož se římscí patricijové ženili hlavně kvůli politickým zájmům, manželství byla krátká s malým počtem dětí a často končila rozvodem.

3.2.3 Středověk

Rodina byla institucí, bez níž by člověk nemohl existovat, pouze ve městech na okraji společnosti žili lidé bez rodinného zázemí. Běžné bylo soužití několika generací, venkovské rodiny byly větší než městské. Společně s rodinou žili i námezdní dělníci, učni a tovaryši.

Dětství bylo krátké (asi do 8 let), pak se dítě považovalo za dospělého a začalo pracovat nebo šlo do učení. Dítě, které opustilo domov, už nikdy nemuselo své rodiče spatřit. Muž měl vedoucí postavení v rodině, žena byla podřízená, typickým jevem byla necitelnost vůči nenarozeným nebo čerstvě narozeným dětem. Rodina byla považována za společenskou jednotku a výrobní a výchovnou instituci.

3.2.4 Novověk

Nejprve se prosazovalo pojetí otce jako jediného živitele, ženy se měly soustředit na výchovu dětí včetně dohledu na jejich školní vzdělání. Péče o děti a vedení domácnosti měla být nejhodnotnější životní role manželky. Zmenšila se průměrná velikost rodiny, snížení plodnosti znamenalo „*otevření cesty ke vzniku moderní rodiny založené na citovém individualismu – páru, který se svobodně rozhodl žít společně se svými dvěma dětmi.*“²⁸

Později se stále více rozvíjí hnutí za emancipaci žen, začíná se rozpadat patriarchální rodina, začíná proces stírání rozdílů mezi mužem a ženou. Žena se vrací do práce, narození dítěte přizpůsobuje své kariéře. Muž přestává být jediným živitelem, čímž klesá jeho prestiž v rodině. Přístup k vlastnímu příjmu zvyšuje nezávislost manželky. Rodina je místem uspokojování citových potřeb, posiluje se význam rodiny jako útočiště před veřejným světem.

Ve srovnání s dnešní podobou rodiny, došlo postupem času k odkládání sňatků a rození dětí na co nejpozdější dobu, orientaci na jedince (hledání vlastního štěstí), zakládání neformálních rodin (nesezdaná soužití), zvyšování rozvodovosti, minimalizaci očekávání trvalosti vztahu, omezování počtu dětí v rodině nebo rozhodnutí děti vůbec nemít. Po rozvodu jsou lidé méně ochotní znovu se brát a mít další děti. Výchovné působení rodičů je nahrazováno institucemi. Na druhou stranu se prodlužuje doba, kdy děti žijí společně s rodiči.

Začátek tohoto procesu můžeme pozorovat ve 30. letech 20. století, individuální zájmy se posilují na úkor zájmů rodiny.

3.3 Současná česká rodina

Česká současná rodina je rodinou zaměstnané ženy, která musí souběžně plnit pracovní požadavky a starat se o domácnost, proto je častěji v rodině nespokojenější a jsou to právě ženy, kdo dnes dávají častěji podnět k rozvodu. Stejně jako v ostatním společenském dění byl i pro rodinu přelomový rok 1989,

²⁸ GOODY, J. *Proměny rodiny v evropské historii*. s. 161.

kdy se museli lidé začít vypořádávat s jinými problémy, např. soukromé podnikání jednoho z manželů, žena v lepším postavení než muž. Politická změna režimu s sebou přinesla i změnu životních strategií, protože se k nám dostaly trendy ze západní Evropy:

- česká rodina má spíše jedno nebo dvě děti, ubývá rodin s více dětmi;
- došlo k posunu doby založení rodiny, a tím ke zvýšení věku novomanželů;
- zvýšení věku prvorodiček, kdy průměrný věk matky při prvním porodu v ČR je 28,1 let;
- pokles počtu sňatků a vzestup počtu dětí narozených mimo manželství (viz následující tabulka).

Počet živě narozených dětí podle rodinného stavu ženy²⁹

Rodinný stav ženy	1995	2000	2005	2008
Vdaná	81 150	71 118	69 802	76 113
Svobodná	10 910	15 064	25 753	35 541
Rozvedená	3 715	4 465	6 354	7 617
Ovdovělá	322	263	302	299
Živě narození	96 097	90 910	102 211	119 570
Mimo manželství	14 947	19 792	32 409	43 457

Zdroj: Český statistický úřad

Rodiče začali vynakládat vyšší tlak na školní úspěšnost svých dětí. Výchova často probíhá pomocí hmotných odměn či tělesných trestů. Také již neplatí pravidlo, že otec chodí do práce a matka zůstává v domácnosti. Klesá význam tzv. širší rodiny: prarodiče, strýcové, tety, bratřenci atd. Zvyšuje se počet dětí, které jsou těžce tělesně týrány a pohlavně zneužívány – rodiče, s nimiž se v dětství špatně zacházelo, často nejsou schopni řádně pečovat o své děti.

Změnila se také podoba české rodiny, zvýšil se počet neúplných rodin, nesezdaných soužití, rodin s nevlastním rodičem po rozvodu či smrti partnera. Nevlastní rodiče sice nemají vůči dítěti žádná práva a povinnosti, přesto jsou součástí rodiny. Někdy je obtížné navázat kladný vztah s dítětem, mohou to

²⁹ Více viz Český statistický úřad – http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_lide

znemožňovat i rozdílné zvyky a nároky, z čehož pak pramení konflikty. Značnou pozornost získává v současnosti rodinná terapie.

3.4 Rodiče a výchova

Dítě se chová podle rodičovského vzoru, napodobuje své rodiče. Nepřítomnost tohoto vzoru znamená pro dítě vážný handicap. Proces identifikace s rodičem může ovšem probíhat pouze tam, kde se dítě s rodičovským vzorem ztotožnit může. Od rodiče stejného pohlaví se dítě učí chování k příslušníkům pohlaví opačného. Pro výchovu dětí je výhodný trvalý svazek rodičů. *„Dívka se těžko stane vyrovnanou, společensky kompetentní ženou, nemá-li v dětství na očích matku či její náhradu. Chlapec se těžko bude orientovat v tom, co je správné mužské chování, nebude-li v rodině vystaven přímému vlivu otce či jiného muže.“*³⁰ Začátek školní docházky znamená, že stát přebírá úlohu zajišťovatele výchovy dětí.

3.4.1 Výchova v průběhu posledních dvou století

Názory na výchovu dětí byly a jsou různé, takto se vyvíjely v rozmezí posledních dvou století:

- Do roku 1899 se kladl důraz především na mravní zásady dítěte a přestupky proti nim. Dítě bylo vedeno ke kázni, k naprosté poslušnosti od nejtělejšího věku, rodičům vykalo, ti byli považováni za přímé nadřízené, zaujímal nesmlouvavý postoj k chybám dítěte, naprosté potlačení sexuality.
- Na začátku 20. století se rodičům doporučovalo, aby nevynucovali kázeň silou, ale aby apelovali na rozum dětí. Poslušnost dítěte měla být nikoli slepá, ale vědomá. Mělo být omezeno násilí na dětech. Rodiče měli dbát na dobré stránky dítěte, nikoli na špatné.

³⁰ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. s. 8.

- Po roce 1918 panoval názor, že výchova má začít od narození. Dítě je nepopsaná tabule, důraz se kladl na pravidelnost, která vede ke snadnějšímu osvojení návyku. Rodičům se nedoporučovalo mazlení, neměli se snažit rozvíjet intelekt dítěte, protože duševně normální dítě si podněty k rozvoji najde samo. Poslušnost jako výsledek důslednosti vychovatelů měla být samozřejmá.
- Po roce 1950 se začíná zdůrazňovat mateřská a rodičovská láska. Rodiče mají být k dítěti pozorní a shovívaví, dát mu příležitost k experimentování, udržovat ho v radostné náladě. Pro harmonickou atmosféru rodiny je důležité, aby dítě navázalo dobrý vztah k rodičům.
- V šedesátých letech k nám pronikají americké superliberální postoje k dětem, které někdy vedly až v úplnou volnost a neřízenost výchovy. Dítě si může dělat, co chce.
- V současnosti se klade důraz na harmonické fungování celé rodiny, která by měla respektovat individuální zvláštnosti. Každá rodina má své hodnoty, rodinné etické normy, které ovlivňují výchovu dítěte.

3.4.2 Rodičovské styly výchovy a jejich důsledky

Lze rovněž rozlišovat mezi různými styly výchovy. Používání jednotlivých stylů má důsledky na formování a vývoj dětí. Nejčastěji se rozlišují autoritativní styl, autoritářský, shovívavý a zanedbávající styl.

- V rámci autoritativního stylu vyžadují rodiče, aby se děti chovaly rozumně a společensky podle svého věku. Rodiče jsou vřelí, pečující, dají na názory a pocity dětí, zdůvodňují své rozhodnutí. Takto vychovávané dítě je nezávislé, sebeprosazující, kamarádké, spokojené, spolupracující, úspěšné, snažící se o co nejlepší výkony.
- Při používání autoritářského stylu prosazují rodiče moc, ovládají dítě bez oboustranné komunikace, mají absolutní nároky, vyžadují poslušnost, úctu

k autoritě a tvrdou práci. Důsledkem tohoto stylu výchovy je dítě bez spontaneity, se sklonem k sociální izolaci, dívky jsou závislé, chlapci mají sklon k agresivitě vůči vrstevníkům.

- Rodiče, které používají shovívavý styl, žádají od dětí málo, jsou na ně orientovaní, přijímající. Děti takovýchto rodičů mají pozitivní citové ladění, ale jsou nezralé, bez přiměřené odpovědnosti a spoléhání se sám na sebe, mívají sklon k agresivitě.
- Zanedbávající styl znamená, že rodiče jsou zaměstnáni sami sebou, takže nemají čas na děti, vyhýbají se oboustranné komunikaci, nevšímají si názorů a citů svých dětí. Tímto stylem rodiče vychovávají děti se sklonem k náladovosti, nedostatkem soustředění, neovládající své city a bez zájmu o školu.

3.5 Ústavní výchova

Výchova neprobíhá pouze v rodině, účastní se jí i vzdělávací a výchovné instituce. Pokud má dítě funkční rodinu a nevykazuje větší odchylky v chování, patří k těmto institucím mateřská škola a různé typy škol, které za něho a jeho výchovu v určitém období přeberou zodpovědnost. Jiná situace je u dětí s nefunkčními rodinami či s problematickým chováním, zde může být nařízena ústavní péče. V České republice je každé sté dítě nuceno vyrůstat v ústavním zařízení.

Ústavní výchova bývá nařízena u těch dětí, o které rodiče náležitě nepečují a žádná jiná alternativa není žádoucí nebo dostupná, podmínky o rozhodování o ní upravuje občanský soudní řád.

Ochranná výchova je druh ochranného opatření, které má preventivní účel, má izolovat a resocializovat toho, kdo se dopustil společensky nebezpečného činu, vykonává se ve zvláštních zařízeních, v kterých je pedagogickým vedením zabezpečena příprava chovance na jeho budoucí povolání. Tento typ výchovy se uskutečňuje v těchto zařízeních:

- Diagnostické ústavy – dítě se sem dostává buď z nařízení soudu, nebo nastoupí dobrovolně po dohodě mezi vedením ústavu, rodiči a svěřencem (tato forma je málo využívaná, kdy pobyt trvá dva měsíce).
- Výchovné ústavy
- Výchovné ústavy se zvýšenou péčí

Do výchovných ústavů je dítě umístěno opět na základě rozhodnutí soudu, nebo po dohodě s rodiči. Tyto ústavy poskytují dlouhodobou péči a přípravu na budoucí povolání.

Jak vyplývá ze statistik MPSV, v českých ústavech dnes vyrůstá téměř devět tisíc dětí. Pro srovnání se podíváme do jiné země v rámci EU např. Německa. Zde připadá na sto tisíc obyvatel 32 dětí umístěných v ústavech. V naší zemi na stejný počet obyvatel připadá přes 80 dětí.

Skutečně máme na prvním místě zájem dítěte? Vždyť samotný proces umístění do náhradní péče bývá v mnoha případech realizován bez jakékoliv konzultace s dítětem. Jakoby dítě ani žádný názor nemělo, nikdo se ho neptá, pokud mu není více než 18 let.

Když si ve stručnosti představíme Zákon o ústavní výchově, který je účinný od 1. 7. 2002 a který stále zachovává systém ústavních zařízení založený před 30 lety, není se proč divit neustálým kritikám ze strany výboru OSN. Současný systém je kritizován rovněž samotnými ministry za značnou roztržičnost a vzájemnou nespolečnou práci pěti ministerstev, která se problematikou zabývají.

Výbor OSN je přesvědčen, že náš zákon o ústavní výchově se dostatečně nevypořádal s celou šíří práv obsažených v Úmluvě o právech dítěte. Rovněž velice kritizuje fakt, že soud může nařídit dítěti mladšímu patnácti let ústavní výchovu a toto dítě může být umístěno ve stejné instituci jako mladiství delikventi. Také je nám vytýkáno ze strany EU narůstající počet dětí

umísťovaných do institucí ústavní péče na základě předběžného opatření a mezi další kritiku samozřejmě patří dlouhá a složitá řízení.³¹

Mezi hlavní nedostatky ústavní péče plynoucí z rozdělení mezi několik ministerstev můžeme zařadit rozdělování sourozenců podle věku, zdravotního stavu, časté střídání ústavních zařízení, velký nedostatek podnětů u dětí to tří let, časté střídání personálu, který o děti pečuje.

3.6 Náhradní rodinná péče

V České republice tímto termínem rozumíme všechny formy náhrady rodiny u dětí bez vlastního funkčního rodinného zázemí.³² Můžeme sem tedy zařadit kojenecké ústavy, dětské domovy, diagnostické ústavy, výchovné ústavy³³, ústavy sociální péče, osvojitelské rodiny, SOS vesničky, poručenství aj. Donedávna platilo, že u nás byly jen dvě formy náhradní péče o dítě, a tak odpadala otázka, kam s opuštěným dítětem, neboť možnosti byly pouze dětský domov či osvojení. Dnes se situace zlepšila a vznikl tak poměrně bohatý výběr forem náhradní rodinné i nerodinné péče.

Pokud musí být dítě umístěno mimo vlastní rodinu, je velice důležitá odbornost a odpovědnost daných pracovníků. Nároky na odborné posouzení jednotlivých případů stoupají. Náhradní rodinná péče je upravena též právními předpisy. Při výběru formy náhradní rodiny je třeba respektovat především věk dítěte, jeho vývojovou úroveň, zdravotní stav, předpokládanou dědičnou zátěž a délku trvání náhradní rodinné péče.

3.6.1 Formy náhradní rodinné péče

V této části práce se budu zabývat nejčastějšími formami náhradní rodiny, a to pěstounskými rodinami, adoptivními rodinami, dětskými domovy a dětskými SOS vesničkami.

³¹ Srov. *Děti a my*, II/2007, <http://www.portal.cz/dm>

³² MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*, str. 115.

³³ Více viz kapitola 3.5

3.6.1.1 Pěstounské rodiny

Dítě se do pěstounské rodiny dostává buď po smrti rodičů, nebo pokud jeho rodinné poměry znemožňovaly jeho zdravý vývoj. Tyto děti mají za sebou negativní zkušenost, proto potřebují náklonnost. Jsou začleněny do pěstounské rodiny, aby nemusely jít do dětského domova. Pokud mají dvoje rodiče, biologické a pěstounské, měli by spolu spolupracovat.

Následující tabulky poskytují přehled o počtu dětí svěřených do pěstounské péče, počtu žadatelů o pěstounskou péči a počet pěstounských rodin. Do roku 2005 měl počet dětí svěřených do pěstounské péče rostoucí charakter. Příznačné pro toto období přitom je, že počet narozených dětí se během tohoto období snižoval.

Tyto tabulky pocházejí ze stránek MPSV. Snažila jsem se je aktualizovat o údaje za poslední dva roky, nicméně tyto údaje nebyly konzistentní s údaji za rok 2006. Pokoušela jsem se spojit s odpovědnými pracovníky na ministerstvu, bohužel bez úspěchu. Z tohoto důvodu končí tabulky údaji za rok 2006.

Počet dětí svěřených do pěstounské péče, počet žadatelů o pěstounskou péči³⁴

Rok	1985	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Počet žadatelů	311	482	632	730	752	809	760	703	682
Počet dětí	780	771	884	908	863	1 015	1 089	864	889

Zdroj: MPSV

Počet pěstounských rodin³⁵

Rok	1992	1995	2000	2005	2006
Stav k 31.12.	4 028	4 481	4 607	4 720	4 845

Zdroj: MPSV

3.6.1.2 Adoptivní rodiny

Adopce je plnohodnotná náhrada za původní rodinu, jedná se o přijetí dítěte za vlastní. Jde o „osvojení dítěte do náhradní rodiny způsobem, který se nejvíce podobá přirozené rodině, s jejími právy i povinnostmi.“³⁶ Dítě musí být

³⁴ Staženo ze stránek MPSV, <http://www.mpsv.cz/cs/7260>

³⁵ Staženo ze stránek MPSV, <http://www.mpsv.cz/cs/7260>

³⁶ VÁGNEROVÁ, M.; VALENTOVÁ, L. *Psychický vývoj dítěte a jeho variabilita*. s. 18.

právně volné. Problémem jsou rodičovské postoje a očekávání adoptivních rodičů. Ti jsou často příliš ambiciózní, nereální a mají idealizované představy.

V následujících tabulkách jsou zachyceny počty žadatelů o osvojení a počty osvojených dětí. Je vidět, že v každém roce je počet žadatelů vyšší než počet osvojených dětí.

Tyto tabulky pocházejí ze stránek MPSV. Snažila jsem se je aktualizovat o údaje za poslední dva roky, nicméně tyto údaje nebyly konzistentní s údaji za rok 2006 a 2004. Pokoušela jsem se spojit s odpovědnými pracovníky na ministerstvu, bohužel bez úspěchu. Z tohoto důvodu končí tabulky údaji za rok 2006 a 2004.

Počet žadatelů o osvojení³⁷

Rok	1985	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Počet žadatelů	2 407	2 352	2 123	2 100	2 369	2 440	2 524	2 500	2 341

Zdroj: MPSV

Počet osvojených dětí³⁸

Rok	2000	2001	2002	2003	2004
Nezrušitelné	1 492	1 323	1 297	1 204	1 154
Zrušitelné	164	158	123	125	143

Zdroj: MPSV

3.6.1.3 Dětské domovy

Do dětských domovů jsou děti umisťovány na kratší, obvykle přechodnou dobu. Nevýhodou těchto institucí je, že neposkytují hlubší citové vazby a trvalé zázemí.

3.6.1.4 Dětské SOS vesničky

SOS vesničky jsou specifickou formou náhradní rodinné péče vytvořenou H. Gmeinerem v roce 1949 v Rakousku. Odtud se koncepce později rozšířila do dalších evropských zemí.³⁹ Jde o rodinně podobná zařízení, kdy matka žije ve

³⁷ Staženo ze stránek MPSV, <http://www.mpsv.cz/cs/7260>

³⁸ Staženo ze stránek MPSV, <http://www.mpsv.cz/cs/7260>

³⁹ MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*, str. 220

společné domácnosti s několika dětmi a je ve výchově podporována pedagogickými spolupracovníky a psychology. V jednom domku žije pět až sedm dětí různého věku, pokrevně spřízněných i nespřízněných, které postupně navazují citové vztahy k pěstounce i k sobě navzájem a vytvářejí vlastní rodinu.⁴⁰ Celou SOS vesničku tvoří deset až dvanáct domků, počet domků odpovídá počtu rodin. Mezi velké výhody patří, že vesnička není izolovaným územím, ale zcela normálně se zapojuje do života přilehlé obce či města.

Cílovou skupinou SOS vesniček jsou osiřelé, opuštěné děti nebo ty, o které se jejich vlastní rodina není nadále schopna starat. Přednostně jsou přijímány děti pocházející z etnických menšin či větších sourozeneckých skupin, které by byly v rámci individuální pěstounské péče velmi obtížně umístitelné. Na rozdíl od jiných forem náhradní péče totiž v SOS vesničkách neplatí rozdělování sourozenců, právě naopak se stávají členy jedné rodiny. Za svůj cíl si vesničky kladou poskytnout dětem možnost vyrůstat v rodinném prostředí. K její základní filozofii se řadí i nebránění kontaktu dětí s jejich biologickou rodinou.

Každou SOS vesničku tvoří matka, bratři a sestry, dům, vesnice.

- Matka zabezpečuje funkci pečujícího rodiče. Jedná se o pěstounku, která vytváří úzký vztah s každým dítětem svěřeným do její péče a poskytuje mu bezpečí, lásku a stabilitu, kterou potřebuje. Jako profesionální pečovatelka o dítě ovlivňuje směřování vývoje dítěte a řídí chod domácnosti. Uznává a respektuje původní rodinu každého dítěte.
- Bratři a sestry pomáhají přirozeně rozvíjet rodinné vazby. Děvčata a chlapci různého věku žijí společně jako bratři a sestry, biologičtí sourozenci jsou umístěni v jedné SOS rodině. Tyto děti spolu se svou SOS matkou-pěstounkou vytvářejí citové vazby, které přetrvávají po celý život.
- Dům tvoří domov každé rodině, má svou vlastní atmosféru, rytmus a běžnou rutinu. Děti zde zažívají pocit bezpečí a sounáležitosti, dělí se o zodpovědnost, radost i trápení každodenního života.

⁴⁰ <http://www.sos-vesnicky.cz/>

- Vesnička dopomáhá k tomu, aby SOS rodiny byly součástí společnosti. *„SOS rodiny žijí společně a vytvářejí podpůrné prostředí vesničky, kde si děti bezpečně mohou hrát a navazovat přátelství.“⁴¹*

V současné době jsou u nás v provozu celkem tři SOS dětské vesničky: v Karlových Varech-Doubí, v Brně-Medlánkách a ve Chvalčově, v nichž se o celkem 104 dětí stará 26 pěstounek. Do konce tohoto roku je naplánováno, že v SOS vesničkách bude moci žít asi 120 dětí.

⁴¹ Dostupné na: [http:// www.sos-vesnicky.cz/](http://www.sos-vesnicky.cz/)

4 Socializace dítěte

Socializace je proces začleňování se do společnosti, kdy se rozvíjí žádoucí způsoby chování a hodnocení. Jejím cílem je integrovaný jedinec schopný rozumět společnosti, v níž žije. *„Prostředkem socializace je učení, které se uskutečňuje v rámci mezilidské interakce. Lidé dítěti zprostředkovávají různé zkušenosti a rozvíjejí tak jeho schopnosti. Proces socializace závisí na interakci s matkou, resp. s rodiči.“*⁴² Tento proces má několik činitelů, jedná se o:

- společnost – díky níž si dítě osvojí stejný jazyk a podobné hodnoty a způsoby chování, působí na všechny členy daného společenství;
- sociální vrstvu, k níž dítě patří – předá a interpretuje dítěti obecná pravidla a normy, které jsou pro ni typické, a související styl života,
- malé sociální skupiny – nejdůležitější je rodina, dále pak vrstevnická skupina apod.

K narozenému dítěti a jeho začleňování se do společnosti lze přistupovat dvěma způsoby. První předpokládá, že se rodíme všichni jako tabula rasa, všichni stejní. Rozdíly mezi lidmi jsou dány tím, jak se na nich podepisují od nejranějšího věku rozdílné sociální okolnosti a osobní zkušenosti. Druhý předpokládá, že si na svět přinášíme v genech úplnou výbavu vlastností, kvalit a možností. V současnosti převažuje kombinace těchto dvou předpokladů.

*„Sociální život dítěte začíná doma. V letech, kdy se utváří jeho osobnost, tráví dítě více času doma či v nejbližším okolí než ve škole. Doma obvykle vznikají i naše nejtěsnější vztahy. Zde má dítě také nejvíce věcí, které pokládá za své. Domov má rozhodující vliv na psychický vývoj dítěte. Doma se učí užívat vlastní schopnosti, zde si tvoří své postoje a názory, zde se vyvíjí jeho motivace ve vztahu ke škole a k vlastní budoucnosti.“*⁴³

⁴² VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. : Dětství a dospívání.* s. 117.

⁴³ FONTANA, D. *Psychologie ve školní praxi.* s. 19.

„Rodina je východiskem sociálních vztahů a centrální systém individua. Rodiče předávají dítěti první neverbální i verbální poselství o hodnotě života. Sourozenci a pozice dítěte mezi nimi jsou zdrojem prvních interakcí. Ze skupiny vrstevníků pocházejí od čtvrtého roku života další zážitky a zkušenosti, dítě poznává své slabé i silné stránky a začíná se srovnávat s ostatními.“⁴⁴

Rodina ovšem není jediným činitelem, který ovlivňuje socializaci. U nás jsou to dnes hlavně hromadné sdělovací prostředky a vzdělávací instituce, které spolupůsobí, dále pak vrstevnické skupiny, ve kterých dítě tráví spoustu času ve škole, v kroužcích apod. Studie doložily, že děvčata jsou vychovávána jinak než chlapci, a že když je chlapec vychováván jako dívka a naopak, ovlivní to jeho charakter a rozvinou se u něj rysy opačného pohlaví. Každé dítě má specifickou genetickou výbavu, proto i v téže rodině je každé dítě vychováváno trochu jinak.

„V dětech se společnost reprodukuje a každá systémová změna v socializačních procesech vnáší fatální změnu do kultury v příští generaci.“⁴⁵

4.1 Různé pohledy na socializaci

Existuje několik klasických přístupů k socializaci dítěte. Za základní lze považovat Meadův sociologický, psychoanalytický Freudův, pedagogický, respektive vývojově psychologický Piagetův a psychosociální Eriksonův. Ve stručnosti je připomenut.

4.1.1 Sociologický přístup

Sociologický přístup je reprezentován zejména Georgem Herbertem Meadem. Mead byl americký filosof a sociální psycholog, klasik teorie symbolického interakcionismu. Rozlišuje u člověka dvě složky osobnosti, aktivní a pasivní⁴⁶. Aktivní a tvořivou složku s předpokladem reagovat na změny a s tendencemi ke svobodě nazývá I. Pasivní složka, která je konvenční, obsahuje

⁴⁴ KERN, H.; MEHL, CH.; NOLZ, H. aj. Přehled psychologie. s. 262.

⁴⁵ MOŽNÝ, I. Rodina a společnost. s. 168.

⁴⁶ ŠULOVÁ, L. Raný psychický vývoj dítěte.

předpoklady pro stabilitu s tendencemi ke konformitě a podřizování se autoritám, je pojmenována ME. Za optimální považuje, pokud jsou obě tyto složky v rovnováze, takže jedinec slučuje své chování s obecně platnými pravidly.

Podle jeho teorie má socializace má dvě fáze. První nastává v rozmezí jednoho roku až šesti let, kdy je dítě schopno hrát si. Dítě si hraje, že je někdo jiný, a touto imitativní hrou napodobuje role dospělých. Druhá fáze je definována od sedmého až osmého roku života, kdy je dítě schopno zapojit se do hry, během níž vnímá a chápe pravidla a jejich důsledky, účastní se organizovaných her a rozvíjí generalizování druhého.

„Mead byl přesvědčen, že jakmile si dítě uvědomí existenci obecných, na něm nezávislých struktur, internalizuje je a ony se stanou součástí struktury jeho osobnosti jako generalizovaný druhý.“⁴⁷

4.1.2 Psychoanalytický princip slasti

Rakouský lékař a psychiatr Sigmund Freud stanovil stadia slasti podle toho, na jakou oblast se koncentruje dětské libido. Princip slasti je⁴⁸:

- orální v prvním roce života, kdy je zdrojem slasti oblast úst, potřeba uspokojení se projevuje chytáním, cucáním, kousáním a sáním.
- anální ve druhém a třetím roce života s objevením vlastního těla a jeho funkcí, kdy přechází slast do oblasti konečníku, uspokojení přináší schopnost ovládnutí střev;
- falické v období tří až šesti let dítě, kdy se objevuje sexuální vnímavost, uspokojení se přenáší do oblasti genitální. Spadá sem také vznik oidipovského komplexu: soupeření s rodičem stejného pohlaví, silný vztah k rodiči opačného pohlaví, jehož řešením je identifikace s rodičem stejného pohlaví a vytěsnění problému. Nedořešením tohoto konfliktu je infantilní

⁴⁷ MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. s. 164.

⁴⁸ ŠULOVÁ, L. Raný psychický vývoj dítěte.

závislost na rodiči opačného pohlaví. S tímto problémem je spojená i kastrační úzkost;

- latentní v rozmezí šesti až dvanácti let, kdy nastává klidové období ve vývoji sexuality: sexuální pocity spí, dítě přesunulo svůj zájem na jiné aktivity, získává dovedností a vedomostí, má zájem o druhé lidi a vzťahy s nimi;
- genitálný, pričemž tato etapa začíná asi okolo trinácti let, jde o začátek hledání dospělé, sexuální lásky.

4.1.3 Kognitivní vývoj

Švýcarský biolog, filozof a vývojový psycholog Jean Piaget se zaměřil na kognitivní (poznávací) stadia. Jsou čtyři, stadium senzomotorické inteligence, předoperační myšlení, stadium konkrétních operací a stadium formálních myšlenkových operací. Těmto stádiím se bude věnovat následující část práce⁴⁹.

4.1.3.1 Stadium senzomotorické inteligence

Toto období trvá první dva roky života, zpočátku se činnost dítěte jeví jako čistě reflexní. Dítěti je dán podnět a následuje reflexní odezva, nenastává u něj žádné myšlení. „*Spontánní pohyby a reflexy přecházejí postupně a plynule v naučené zvyky a ty pak v inteligentní jednání.*“⁵⁰

Nejprve jsou tyto činnosti zaměřené na vlastní tělo, později na vnější objekty. Dítě užívá sledu pohybů zaměřených na dosažení určitého cíle, tvoří schémata ve věku čtyř až osmi měsíců, pričemž ve věku dvanácti až osmnácti měsíců jsou schémata složitější. Důležitým pojmem je asimilace, kdy je každý nový spoj integrován do dřívějšího schématu, tyto podněty uvedené struktury pak mění a obohacují a vedou k novým asimilacím. Dítě zkoumá vzťahy mezi sebou a okolím, poznává svět pomocí pohybů a smyslů, začíná vědomí stálosti objektů. Praktický svět dítěte ve dvou letech se skládá hlavně z trvalých předmětů.

⁴⁹ ŠULOVÁ, L. Raný psychický vývoj dítěte.

⁵⁰ PIAGET, J.; INHELDEROVÁ, B. *Psychologie dítěte*. s. 12.

„Senzomotorická intelligence postupně strukturuje svět dítěte do časoprostorového rámce a jak se ustavují trvalé předměty, objektivizuje a promítá se do prostoru také kauzalita. Subjekt už nepovažuje za příčinu dění jen svou vlastní činnost, ale ví, že příčinou může být kterýkoliv jiný předmět.“⁵¹

4.1.3.2 Předoperační myšlení

Toto stadium trvá od dvou do šesti let. Dítě se učí mluvit, užívat symbolů, myšlení je intuitivní a egocentrické. Typickými jevy jsou egocentrismus (subjektivní pohled na svět z vlastní perspektivy), centrace (soustředění pozornosti na jeden znak situace, nedokáže třídit věci podle dvou a více vlastností) a ireverzibilita (neschopnost postupovat zpětně k výchozímu bodu).

4.1.3.3 Stadium konkrétních operací

Tato fáze trvá od sedmi do jedenácti let. Dítě se učí zvládat logické operace, myšlení je konkrétní, vázané na konkrétní zkušenosti z minulosti, logicky přemýšlí o konkrétních událostech. Uvědomuje si stálost počtu, množství a hmotnosti. Oslabuje se centrace, začínají třídit podle více charakteristik. Typické jevy jsou konverzace, tj. zachování, a inkluze, tj. zahrnování. Třídění a řazení umožňuje správně vnímat vztahy mezi předměty. Začíná se vyvíjet abstrakce, kdy se forma začíná oddělovat od obsahu.

4.1.3.4 Stadium formálních myšlenkových operací

Tato etapa začíná dvanáctým rokem. Dítě je schopné abstrakce, hypotetické možnosti, testování hypotéz; logicky přemýšlí o abstraktních pojmech. Umí zachovat formu dokazování nebo formulovat hypotézu bez konkrétní zkušenosti. Vrchol těchto operací se nachází v rozmezí 18 – 25 let, pak dochází k postupnému poklesu.

Kritika Piagetova pojetí kognitivního vývoje poukazuje na podcenění schopnosti malých dětí a rychlost, kterou se tyto jejich schopnosti vyvíjejí, mezi jednotlivými dětmi jsou velké rozdíly ve vývoji.

⁵¹ PIAGET, J.; INHELDEROVÁ, B. *Psychologie dítěte*. s. 23.

4.1.4 Psychosociální vývoj

K předcházejícím teoriím můžeme ještě přiřadit osm stadií zralosti podle Erika H. Eriksona. Podle jeho teorie lze každé období popsat pomocí určité vývojové změny, ke které v daném období dochází a která je pro něj typická. Dětství rozdělil na tyto etapy⁵²:

- kojenecký věk, v němž je stěžejním úkolem vytvoření základní důvěry, pokud se to nepodaří, dítě žije v nejistotě, beznaděži a nedůvěře;
- batolecí věk, kdy se dítě snaží o samostatnost, ale trpí studem a pochybnostmi, zda to samo dokáže;
- předškolní věk, v němž je důležitá iniciativa, aktivita dítěte, pokud je tato jejich snaha mařena, může dítě mít pocit viny a pochybnosti o sobě samém;
- mladší školní věk, v rámci něhož se dítě učí snaživosti, snaží se naučit dělat věci dobře a rozvíjet své dovednosti, pokud neuspějí, trpí pocitem méněcennosti.
- dospívání, během něhož dítě hledá vlastní identitu, pokud ji nenalezne zmatení rolí.

4.2 Komunikace

Důležitou součástí socializace je rozvoj komunikačních dovedností, především verbálních. „*Komunikace je tedy proudění informací z jednoho bodu (ze zdroje) k druhému bodu (k příjemci), jako přenos nebo vytváření znalostí.*“⁵³ Dětská potřeba komunikovat stimuluje rozvoj řečových dovedností. Jelikož je komunikace interakce s jiným člověkem, ovlivňuje vývoj vztahu dítěte s matkou a dalšími členy rodiny.

⁵² ŠULOVÁ, L. Raný psychický vývoj dítěte.

⁵³ MATOUŠEK, O. Slovník sociální práce, s.92

Každá komunikační výměna plní zpravidla nějakou funkci, více či méně zjevnou, a ke každému z komunikačních aktů je člověk něčím motivován. Zrealizováním funkce dostává komunikace svůj smysl, řečené či jiným způsobem sdělené nabývá jistého významu pro člověka.

Pro správný vývoj řeči a celkový zdravý vývoj dítěte hraje samozřejmě důležitou úlohu rodina, která je základní jednotkou každé lidské společnosti. Reprodukuje člověka nejen jako živočicha, zprostředkuje mu vrůstání do jeho kultury a společnosti. Rodina krom toho propojuje generace, vytváří mezi nimi kontinuitu a pouta solidarity.⁵⁴

Zde se také dítě setkává s první formou komunikace, ke které dochází ještě před narozením. Vývoj slovního komunikování u dítěte se rozvíjí postupně. Dítě ve věku od dvou do šesti let se učí v průměru jedno slovo za hodinu, přičemž mu stačí, aby je slyšelo jen jednou a to i ve značně nejasném kontextu.⁵⁵

Osvojování si jazyka můžeme rozdělit do čtyř fází:

- Slova jsou pro malé dítě nejprve jen zvuky.
- Zvuky se opakují ve stejných situacích.
- Dítě začne zvukově napodobovat, přičemž nemá ponětí, co tato slova znamenají. Často pozorujeme, že rádo mluví samo k sobě a naučená slova či zvuky si opakuje.
- Dítě již umí slova umístit ve správném kontextu.

Vznik aktivního užívání jazyka souvisí tedy s asociováním slyšených zvuků s aktivitami, které právě dítě dělá a s jejich zvukovým napodobováním. Dítě se v batolecím věku učí vyjadřovat emotivně, podobně jako vychovávající osoby, mluví od počátku procítěně, navíc se od samého počátku nespokojuje jen s imitováním, ale vymýšlí si svá vlastní slova. Jejich používání se vzdává, nebo je naopak upevňuje podle toho, zda se jimi domluví s okolím. Jazyk se stává dovedností a nástrojem k pohybování se po světě.

⁵⁴ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*, s. 8

⁵⁵ VYBÍRAL, Z. *Psychologie lidské komunikace*, s. 92

Rozvoj řeči, spojený s explozí komunikování, není samoučelným vývojem intelektové funkce, nýbrž rozvíjí vztahy dítěte, umožňuje mu vytvářet si diferencovanější sebepojetí a společensky ho činí kompetentnějším zařadit se do komunity lidí okolo něj. Dítě, které je schopné dobře komunikovat, bývá snadněji akceptováno a lépe hodnoceno.

„Komunikace je řečí o něčem. Verbální komunikace je kompetencí, která umožňuje informace sdělovat i poskytovat. Bývá obsahově bohatší než neverbální, poskytuje více informací.“⁵⁶ Již od čtyř let začíná být způsob dětské komunikace diferencovaný s ohledem na komunikačního partnera. Školní dítě pak již naprosto samozřejmě užívá různé způsoby promluvy podle toho, zda mluví s dospělým nebo s jiným dítětem. Komunikační projevy dospívajících se stále více přibližují běžnému standardu. Specifický způsob komunikace vykazují vrstevnické skupiny, jde především užívání slangu, vulgárních slov apod.

V komunikaci používají děti i neverbální projevy, které jim usnadňují vyjadřování. Přestože se úroveň verbální komunikace dětí rychle zlepšuje, nelze podceňovat ani neverbální sdělení obsažené v gestech, mimice, tónu hlasu apod.

„Objevem“ internetu mají dnešní děti nové možnosti komunikace. Internet je komunikační médium, jež reprezentuje novou, odlišnou epistemologii. Tedy médium, jež je samo o sobě zprávou. Vliv internetu na lidskou komunikaci lze hodnotit jako obohacující i neblahou. Analýza neblahého vlivu si všímá dopadů na kvalitu řeči a myšlení. Vzniká ochuzování slovní zásoby, anglisty a expanze počítačové terminologie, roztěkanost, úsečnost, dopady na životní styl, zdravotní a psychický stav (hrozba závislosti).

⁵⁶ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. : Dětství a dospívání*. s. 153.

5 Negativní vlivy na dětství

K dětství patří nejen hra, ale také veselost. Smutek u dítěte signalizuje nemoc, neštěstí, ztrátu nebo opuštění. Pokud se ve vývoji dítěte sejde mnoho rizikových činitelů, a ty převáží nad mechanismy, kterými se dítě vyrovnává s těžkostmi, dojde ke krizi. V dětském vývoji způsobuje větší škody dlouhodobé citové ochuzení než nečekaný duševní otřes. Rozeznáváme tři rizikové činitele:

- rizikové dospělé, kteří s větší pravděpodobností dětem ubližují nebo mohou ubližovat. Jde o duševně nemocné, duševně nevypělé nebo zaostalé, alkoholiky, toxikomany, mladistvé rodiče, o lidi v dětství postižené deprivací a podobně;
- rizikové děti, které k sobě ubližování přitahují. Jde o děti, které mají zvláštní povahu a sklony, a proto jim není lehké rozumět. U svých vychovatelů svým způsobem provokují nevhodné, nepřiměřené jednání, protože nenaplnují jejich očekávání, čímž dochází ke zklamání dospělého, které většinou vede k agresi vůči jeho původci. U dítěte nemůžeme mluvit o vině ve smyslu zavinění a odpovědnosti, ale ve smyslu iniciativy a podnětu. Do této skupiny patří děti nejrůznějším způsobem postižené, děti s lehkou mozkovou dysfunkcí, s opožděným vývojem, děti po rozvodu v domácnosti s novým partnerem, adoptované děti, nezralé děti v první třídě;
- rizikové situace, v kterých ubližují víceméně normální dospělí normálním dětem. Riziko existuje v podobě možnosti, nemusí se naplnit. K takovýmto situacím patří úmrtí v rodině, dlouhodobá nemoc, alkoholismus, rozvod, rodina s novým otcem/matkou, náhradní rodinná péče.

5.1 Rozvod

Rozvod je jediný právní prostředek zániku manželství za života manželů. Kanonické právo katolické církve, které u nás vytvářelo dominantní právní rámec

manželství, se orientuje na stabilitu a posvátnost tohoto svazku, proto nemohlo připustit rozvod v dnešním významu, mělo místo toho:

- neplatnost manželství, jehož prohlášení bylo možné z mnoha příčin, např. nekonzumované manželství, impotence, příbuzenství v přímé linii;
- rozvod od stolu a lože, kdy manželé spolu přestali žít, ale jejich svazek trval dále, takže se nemohli opět oženit či provdat;
- výjimečně rozluka, která umožňovala budoucí nový sňatek, ale musel ji povolit papež, později mohl i biskup.

Náš současný právní řád je daleko liberálnější. Rozvedení mohou uzavírat nové sňatky, rozvod jde povolit na návrh pouze jedné strany, dokonce i proti odporu druhé strany. Pokud jsou vztahy mezi manžely tak vážně narušeny, že manželství nemůže plnit svůj společenský účel (založení rodiny, výchova dětí, vzájemná pomoc a podpora manželů), pak mají manželé právo požádat o rozvod. Ten má stránku ekonomickou, právní a emocionální. Literatura uvádí, že trvá v průměru dva roky až pět let, než se s ním člověk vyrovná.

Zmizelo společenské stigma, které bylo dříve spojeno s rozvodem, soužití bez svatby se stalo módní záležitostí. Čím déle manželství trvá, tím méně pravděpodobně se rozvede. Nejobvyklejší délka manželství, které skončí rozvodem, je asi tři až šest let. Prediktory rozvodu jsou:

- socioekonomický status (vzdělání, povolání a příjem),
- věk vstupu do manželství,
- etnicita a rasa,
- děti,
- doba trvání manželství,
- město – venkov,
- náboženství,

- pořadí manželství.

Muži nedlouho po rozvodu vstupují často do opakovaného manželství, ženy jsou opatrnější. Opakovaná manželství se rozvádějí častěji než manželství první, ale lidé je vesměs označují za úspěšnější než první. Děti se mají lépe v opakovaném manželství, než když po rozvodu žijí v manželství neúplném, což ovšem neplatí o chlapcích v pubertě.

Rozvody podle příčiny rozvratu manželství⁵⁷

Příčina rozvratu na straně muže	1960	1970	1980	1990	2000
Neuvážený sňatek	221	1 175	1 063	1 788	656
Alkoholismus	1 538	2 981	4 462	3 301	1 719
Nevěra	3 819	3 389	4 990	4 795	2 371
Nezájem o rodinu	842	2 992	2 296	2 428	1 569
Zlé nakládání, trestný čin	1 480	2 181	1 837	872	481

Zdroj: Český statistický úřad

Příčina rozvratu na straně ženy	1960	1970	1980	1990	2000
Neuvážený sňatek	152	1 285	1 063	1 788	667
Alkoholismus	49	85	178	301	144
Nevěra	3 708	2 676	4 591	4 235	1 676
Nezájem o rodinu	817	2 431	2 212	802	370
Zlé nakládání, trestný čin	358	281	135	45	25
Celkem	12 970	21 516	27 218	32 055	29 704

Zdroj: Český statistický úřad

K dalším příčinám patří rozdíl povah, názorů a zájmů, zdravotní důvody, sexuální neshody a jiné.

V České republice je v poslední dekádě téměř stabilní počet rozvodů, který nepodstatně osciluje kolem hodnoty 30 tisíc za rok (při stále klesajícím počtu sňatků). Polovina manželství končí rozvodem, tím si udržujeme rekord mezi evropskými zeměmi.

První rozvodová vlna se v ČR rozšířila v druhé polovině devadesátých let minulého století z období jednoho až pěti let po svatbě na období dvou až čtrnácti let po svatbě. Posun se interpretuje jako dopad vyššího věku partnerů uzavírajících první manželství, který je v současnosti u nás 24 let u žen a 27 let

⁵⁷ Český statistický úřad – http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_lide

u mužů, a ekonomických závazků, které na sebe po sňatku musí mladá rodina vzít (půjčky, hypotéky). Podstatnou část rozvodů v první vlně lze považovat za vyústění prvních manželských krizí. Dlouhodobě více návrhů na rozvod podávají ženy než muži.

Rozvodový index a hrubá míra rozvodovosti v ČR⁵⁸

Období	Sňatky	Rozvody	Rozvodový index1)	Hrubá míra rozvodovosti2)
1951 – 1955	382 204	53 587	14,0	1,2
1961 – 1965	393 747	73 421	18,6	1,5
1971 – 1975	482 140	122 403	25,4	2,5
1981 – 1985	397 215	145 751	36,7	2,8
1986 – 1990	419 084	154 679	36,9	3,0
1991 – 1995	325 462	150 239	46,2	2,9
1996 – 2000	257 571	151 302	54,9	2,9

1) Rozvody na 100 sňatků

2) Rozvody na 1000 obyvatel

Zdroj: Český statistický úřad

5.1.1 Typy rozvodu v ČR

Pokud je manželství tak rozvráceno, že nelze očekávat obnovení soužití manželů a že rozvod není v rozporu se zájmem nezletilých dětí, jsou u nás možné tyto způsoby rozvodu:

- Smluvený rozvod, kdy musí mít manželé uzavřenou dohodu o úpravě poměrů k nezletilým dětem (komu bude po rozvodu svěřena péče o nezletilé děti), dohodu o vypořádání majetku, o bydlení a případně o výživném, a oba musí s rozvodem souhlasit, následný soud potom více nezkontroluje důvody rozvratu manželství, proto je tento typ rozvodu rychlý a snadný.
- Klasický sporný rozvod, během něhož jeden z manželů s ním nesouhlasí nebo se manželé nedohodli o péči o nezletilé děti a o vypořádání majetku. Pokud mají manželé nezletilé děti, má tento typ rozvodu dvě etapy, a to

⁵⁸ Český statistický úřad – http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_lide

opatrovnické řízení o úpravě poměrů k nezletilým dětem a občanskoprávní řízení o návrhu na rozvod manželství.

- Sankční rozvod, kdy soud může vyhovět rozvodu, pokud spolu manželé nežijí déle než tři roky. Tomu z manželů, který převážně nezapříčinil rozvrat manželství anebo s rozvodem nesouhlasí, a kterému byla rozvodem způsobena závažná újma, umožní, aby žádal po druhém manželu prostřednictvím soudu výživné vyplácené po určitou dobu po rozvodu manželství. Sankční výživné nemůže žádat ten z manželů, který se dopustil vůči druhému manželu jednání, které se dá hodnotit jako domácí násilí.

Zvláštními důvody, které se týkají nezletilých dětí a na které bere soud ohled, jsou invalidita dítěte, fyzická nebo psychická porucha, která vyžaduje péči obou rodičů, nebo nadměrné upnutí dítěte na oba rodiče.

Rozhodnutí o úpravě poměrů nezletilých dětí musí nyní předcházet rozhodnutí o rozvodu. Sociální pracovník vstupuje do hry vždy, protože rozhodování o výchově dítěte v souvislosti s rozvodem je situací, kdy žádný z rodičů nemůže zastoupit své dítě. Jde o právní úkon, při kterém by mohlo dojít ke střetu zájmů mezi rodiči. Proto soud ustavuje dítěti jako opatrovníka orgán sociálně-právní ochrany dětí.

5.1.2 Děti a rozvod

*„Děti prožívají citovou bolest, zejména pokud se týká nejdůležitějších lidí v jejich životě.“*⁵⁹ Obvykle má rozvod pro děti negativní následky, jejich zmírnění závisí na kvalitě rodičovského vztahu po rozvodu. Pro dítě je rozvod rodičů velmi náročnou situací. Větší dítě obvykle prožívá pocity viny za rozvod. Skoro nikdy se nepodaří udržet děti mimo dosah rodičovských konfliktů a také mimo dosah lišících se potřeb dospělých. Dítě se ocitá v situaci konfliktu loajalit vůči nejdůležitějším osobám svého života. Potřebuje a chce mít u sebe oba rodiče.

⁵⁹ SMITH, H. *Děti a rozvod*. s. 11.

Konflikt patří mezi ty nejhůře řešitelné, obvykle všechny alternativy, před které je dítě rodiči stavěno, zahrnují nějakou hrozbu ztráty nebo přímo ztrátu.

Dítě si navíc nedokáže v plném rozsahu uvědomit, o co přišlo. Odchod jednoho z rodičů z domova, v naprosté většině případů otce, je těžkou ztrátou pro děvče i pro chlapce. Dítě ztrácí každodenní kontakt s dospělým mužem, vůči kterému dívka potřebuje zkoušet své probouzející se ženství, a kterého chlapec potřebuje napodobovat, aby dotvořil své mužství. Absence muže je absencí možnosti učit se vlastní pohlavní roli tím nejpřirozenějším způsobem. Chlapcům nepřítomnost otce v rodině, způsobená rozvodem, přináší prokazatelné zvýšení rizika, že v budoucnu přestoupí zákon.

Otec, který sice s dítětem udržuje kontakt během některých víkendů, ale v domácnosti není trvale přítomný, se totiž chová jako člověk, který chce dítě zabavit, nikoli jako rodič, jenž v každodenním soužití s dítětem sdílí všechno a představuje model toho, jak se chovat a jak řešit problémy. Angažovanost takového otce je tedy stejná jako angažovanost jiného příbuzného, který dítě vezme na výlet.

Pro děti obou pohlaví obecně platí, že ve srovnání s dětmi vyrůstajícími v rodinách s oběma rodiči mají v průměru více poruch chování, více příznaků psychického stresu, horší výsledky ve škole, nižší sebevědomí a víc obtíží ve společenském přizpůsobení.⁶⁰ Tento rozdíl je patrný i v dospělosti. Dospělí, kteří zažili rozvod rodičů v dětství, mají proti kontrolní skupině významně horší ukazatele psychologického a společenského fungování.

V České republice prokázala empirická studie psychických následků rozvodu u dětí,⁶¹ že nejhorší následky má rozvod u dětí, které byly jedním rodičem aktivně popouzeny proti druhému, a u dětí, které byly očitými svědky agresivity jednoho rodiče zaměřené proti druhému rodiči.

Děti by se měly podílet na hledání závěrů v záležitostech, které se jich týkají, proto se jim poskytuje možnost vyjádřit se k rozvodu svých rodičů. Pokud se rodiče nemohou nebo nechtějí domluvit o porozvodové péči o dítě, bere soud

⁶⁰ Matoušek, O. *Sociální práce v praxi*. s. 66.

⁶¹ Trnka, V. *Děti a rozvody*.

v úvahu stanovisko dítěte. Dětský psycholog vystaví posudek, který o péči rozhodne. V Evropě stejně jako u nás je zvykem, že dítě je většinou svěřeno do péče matky (asi 94% dětí žije po rozvodu s matkou).

Děti si musí uvědomit, že rozvod je problém dospělých, kteří jsou za tuto situaci zodpovědní, přesto prožívají složité a proměnlivé emoce a jejich reakce jsou různé podle osobnosti dítěte. Zjevná lhostejnost může skrývat hlubokou sklíčenost pramenící z neschopnosti vyjádřit své pocity.

Děti do pěti let jsou obzvláště zranitelné. Reagují většinou tak, že se příliš upnou na jednoho z rodičů nebo se navrátí k chování, které již bylo překonáno, tzn. do předchozí vývojové fáze a začnou se např. bát, pomočovat, přestanou mluvit.

I pro děti v mladším školním věku je rodina nesmírně důležitá, proto odchod jednoho z rodičů otřese jejich jistotu. Chlapci mají sklon k hluchosti, aktivitě a někdy i vzdoru. Děti ztrácejí jistotu ve vlastní schopnosti, objeví se u nich zdravotní potíže, mohou se vrátit na mladší vývojovou úroveň. V osmi letech se již mohou objevit i krádeže. Těžko se soustředí na školní povinnosti nebo naopak je pro ně důležitá jediná škola. Těžko komunikují s rodiči.

První dětskou reakcí na rozvod je popření. Děti nejsou ochotni uvěřit tomu, co se stalo. Pak následuje smutek, osamělost, vztek, pocit bezmoci a nemožnosti ovlivnit rodiče, pocit viny, úzkost, strach a zmatek. S rozvodem se také pojí mnoho dětských obav, např. :

- odmítnutí či špatný vztah s novými partnery rodičů,
- styk s druhým rodičem,
- starosti s odlišností (ztráta sebedůvěry, stud, že pouze jeho rodiče se rozvedli),
- stěhování,
- sourozenci (pokud každý žije s jiným rodičem),
- loajalita k oběma rodičům.

V tomto těžkém období může dětem pomoci hlavně to, že dospělí berou ohledy na jejich pocity, otevřeně s nimi komunikují, správně načasují změny a postupně je zavádějí. Důležitý je také kontakt s oběma rodiči.

5.1.2.1 Varianty postavení dítěte v průběhu rozvodu a po něm

Dítě je oběma rodiči informováno o rozvodu a ujištěno, že kontakt s oběma bude v budoucnu zachován. Rodiče se domluví např. na střídavé péči a postupují podle dohody, tj. udržují pravidelný kontakt s dítětem a daří se jim přitom nevtahovat dítě do svého rozvodového traumatu, tj. nepomlouvají druhého rodiče a neútočit na něj, i když není přítomný. Stejně jako v jiných případech si dítě nevyhnutelně svou teorií o důvodech rozvodu vytvoří. Rodiče sice dítě slovně nepopouzejí jeden proti druhému, ale mohou např. neverbálními prostředky komunikace nevědomky zkoušet získávat dítě na svou stranu. Nicméně dítě je ušetřeno nutnosti demonstrovat loajalitu k některému z rodičů. To představuje nejlepší možnou variantu vztahu rozvádějících se rodičů a jejich dítěte.

Druhou možností je, že dítě je využíváno jako nástroj pomsty jednoho rodiče proti druhému. Přitom nesejde na tom, kdo měl z hlediska nezaujatého vnějšího pozorovatele větší vinu na rozvodu. Dítě je proti rodiči soustavně popouzeno, je mu vyhrožováno, že když od druhého rodiče něco přijme nebo když s ním někde půjde, budou následovat tresty (tělesné nebo jiné). Postavení dítěte je označováno jako syndrom odvrženého rodiče. Rodič, který má dítě u sebe, mu brání v kontaktu s druhým rodičem a indukuje u dítěte příznaky strachu z návštěv zavrhaného rodiče (nеспavost, noční děsy, pláč). Pokud ke kontaktu dítěte a zavrhaného rodiče přece jen dojde, zavrhuující rodič indukuje u dítěte příznaky psychosomatických reakcí na tento kontakt (např. koktání, nechutenství, pomočování). Někdy navíc zavrhuující rodič obviní zavrhaného rodiče z nevhodného zacházení s dítětem, případně i ze sexuálního nebo jiného zneužívání dítěte.

Ve třetí možnosti plní dítě roli stébla poslední naděje. Rodič, který se nemůže s rozvodem smířit, kontaktuje druhého rodiče ve všech případech, kdy je s dítětem něco v nepořádku. Záminkou ke kontaktu mohou být špatné známky ve škole, cigarety nalezené v kapsách dítěte, policejní vyšetřování spolužáků dítěte.

Pokud se rodič, který již bydlí jinde, nechá přivolat, problémy s ním řeší první rodič v dlouhých debatách, v nichž se snaží o navození co nejvstřícnější atmosféry.

Další možností je role dítěte jako prostředníka. Bývalý manžel a bývalá manželka spolu nekomunikují, posílají si zprávy přes dítě. Dítě vyřizuje otci, za nímž přijde jednou za dva týdny, jak matka hodnotí jejich minulý kontakt a předává také instrukce týkající se aktuální schůzky (doporučení, kam jít, co jíst, koho je možné vzít s sebou a koho ne). Nebo je naopak dítě během kontaktu s otcem, který s ním nebydlí, vyslýcháno s průhledným záměrem zjistit, co se doma děje, s kým se matka stýká apod. Když dítě informace poskytne, vyslechne hodnocení, případně dostane pokyn, co má matce po návratu domů vyřídit. Dítěti je obvykle zpočátku tato role málo příjemná, ale může si na ni zvyknout a začít ji využívat ve svůj prospěch.

V dalším případě se dítě stává náhradním partnerem. Rodič, který s ním žije, mu svěřuje všechny své stesky a konzultuje s ním všechna vážnější rozhodnutí. Dítě s partnerským vztahem k rodiči se přirozeně stává překážkou při případných pokusech dospělého navázat vztah k novému dospělému partnerovi. To, že dítě překáží novému vztahu, může rodič nevědomky vítat a podporovat.

Poslední možností je případ, kdy je dítě zanedbáváno. Rodiče jsou natolik pohlceni svými problémy, případně vyřizováním starých vzájemných účtů, že se o ně přestávají zajímat. Některý z rodičů se přitom může tvářit, že o dítě pečuje, ale pečlivé prověření jeho angažovanosti ukáže, že se ve skutečnosti nestará. Starší děti mohou svým chováním překračovat meze zákona, ale ani to rodiče nevede k většímu zájmu o způsob jejich života. Problémy dítěte pak musí řešit orgány státu, případně další organizace zabývající se deprivovanými dětmi.⁶²

5.1.3 Práce s rodinami v rozvodu

Práce s rodinami v rozvodu je velice obtížná. *„Mezi obecné zásady sociálního pracovníka by mělo patřit být vždy neutrální. Ubránit se morálním*

⁶² Matoušek, O. *Sociální práce v praxi*. s. 45 - 46

*soudům, ke kterým jsou všichni lidé náchylnější*⁶³. Pokud mu případ klienta připadá zcela nepřijatelný, měl by případ předat kolegovi. Také se může stát, že sociální pracovník má již několikátý případ stejného nebo podobného charakteru a cítí, že přestává přistupovat ke klientům a případům individuálně, měl by navštívit svého supervizita.

Ve většině případů je za nejvhodnější strategii považována krizová intervence. V době krátce po rozvodu bývají totiž oba partneři zaplaveni intenzivními emocemi. Klientovi by mělo být především umožněno, aby své emoce ventiloval. Jeho schopnost vnímat zpětnou vazbu je silně omezená. Pracovník by neměl s klientem rozebírat souvislosti akutního stavu sahající hluboko do minulosti a měl by se stavět opatrně i k případným klientovým plánům do budoucna, protože klient nebývá schopen posuzovat svou situaci a své možnosti reálně.

Velmi časté jsou klientovy fantazie o pomstě, promyšlené až do podrobností. Klient má dostat možnost je sdělovat, ale neměl by být podporován v plánech na jejich realizaci. Klientovi by neměla být potvrzována ani představa o tom, že jeho bývalý partner je jediným či hlavním viníkem rozpadu manželství. Otázku viny klientům nemůžeme zakázat, ale můžeme předvídat, že se pohled na míru zavinění bude měnit s ubíhajícím časem. Indikátorem úspěšného zakončeného je přestání hledání viníka vzniklé situace.

Fakt, že rozvody jsou součástí našeho života, nelze změnit. Nicméně všechny páry, které se rozhodnou pro ukončení svého manželství, by měly myslet především na své děti, neboť ty za nic nemohou a jsou přitom ve většině případů těmi nejvíce postiženými.

Děti se s rodiči silně ztotožňují. Mají polovinu všech svých hlavních zkušeností od otce a polovinu od matky. Když matka pomlouvá otce nebo naopak, říká tím dítěti, že polovina dítěte je špatná. Tím nevědomky podkopává dítěti pocit vlastní hodnoty.⁶⁴

⁶³ Řezníček, I. *Metody sociální práce* . s. 32.

⁶⁴ Matoušek, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*.

Rodiče by si měli uvědomit, že nejpřirozenější učení dětí je napodobování svých rodičů. Proto by při rozvodu měli vážit své chování, neboť to, jak se chovají, bude pro jejich děti vzorová strategie i v jiných náročných situacích, které je v dospělosti potkají.

5.2 Domácí násilí, CAN

Domácí násilí je fyzické, psychické anebo sexuální násilí mezi blízkými osobami, ke kterému dochází opakovaně v jejich soukromí a tím skrytě mimo kontrolu veřejnosti, intenzita násilných incidentů se stupňuje a vede ke ztrátě schopností včas tyto incidenty zastavit a efektivně vyřešit narušený vztah.⁶⁵

Zkratka CAN (Child Abuse and Neglect) označuje syndrom zneužívaného a zanedbávaného dítěte, který literatura vysvětluje jako „*jakékoliv vědomé či nevědomé aktivity, kterých se dopouští dospělý člověk (rodič, vychovatel nebo jiná osoba) na dítěti a následkem kterých dochází k poškození zdraví a zdravého vývoje dítěte.*“⁶⁶ Jde tedy o děti tělesně týrané, hrubě zanedbávané a sexuálně zneužívané.

Dochází zde k porušování základních práv dítěte a tří závažných dokumentů, které se základních práv dítěte týkají. Těmi jsou :

- 1924 Charta práv dítěte
- 1959 Konvence o právech dítěte
- 1989 Úmluva o právech dítěte

Rodina těchto dětí nesplňuje své základní poslání, což ovlivňuje jejich celkový vývoj. „*Základní podmínkou pro zdraví a zdravý vývoj dítěte je rodina naplněná vřelými a stálými citovými pouty, která dávají dítěti pocit jistoty a bezpečí.*“⁶⁷ Kvalita i kvantita rodičovské péče jsou rozhodujícím činitelem

⁶⁵ <http://www.domacinasili.cz>

⁶⁶ VANÍČKOVÁ, E.; HADJ-MOUSSOVÁ, Z.; PROVAZNÍKOVÁ, H. *Násilí v rodině. Syndrom zneužívaného a zanedbávaného dítěte.* s. 43.

⁶⁷ VANÍČKOVÁ, E.; HADJ-MOUSSOVÁ, Z.; PROVAZNÍKOVÁ, H. *Násilí v rodině. Syndrom zneužívaného a zanedbávaného dítěte.* s. 15.

v utváření osobnosti dítěte. Rodiče dítěti poskytují potřebné podněty, ale ono samo je zpracovává a chápe – podílí se na utváření své osobnosti. Přijímá vlivy kultury, do které patří, hodnoty a morální normy, učí se rozlišit dobré od špatného. Rodina ovlivňuje i utváření jeho sebepojetí, sebehodnocení (obrazu vlastního já), které mají tyto děti vzhledem k jejich životní situaci zkreslené. Jejich dalším problémem je dlouhodobý pocit nejistoty, napětí a obav z dalšího násilí.

Klíčové znaky domácího násilí jsou:

- Opakování a dlouhodobost – z jednoho útoku jakéhokoli charakteru ještě nelze určit, zda jde o domácí násilí. Může to však být jeho začátek.
- Eskalace – od urážek se stupňuje k psychickému snižování lidské důstojnosti až k fyzickým útokům a závažným trestným činům ohrožujícím zdraví a život.
- Jasně a nezpochybnitelně rozdělení rolí na osoby ohrožené a osoby násilné – domácí násilí nejsou vzájemná napadání, hádky, rvačky, spory, kdy se role střídají.
- Neveřejnost – domácí násilí probíhá zpravidla za zavřenými dveřmi bytu či domu, mimo veřejnost.

5.2.1 Formy syndromu CAN

Pod označení CAN spadají různé formy ubližování. Dělíme je na tělesné týrání a sexuální zneužívání. Obě formy jsou popsány dále v textu.

5.2.1.1 Tělesné týrání

Jde o fyzické ublížení dítěti nebo nezabránění ublížení, které zanechává trvalé následky poškození zdraví. Fyzické násilí se uplatňuje jako tělesné tresty, kdy je dítě bito pomocí nějakého předmětu, na citlivá místa těla nebo po ranách zůstávají stopy, nebo se jedná o hrubé zacházení. Časté tresty podporují nežádoucí chování dětí a jejich agresivitu, ovlivňují jejich budoucí rodičovské postoje.

Vzájemná závislost dětí a rodičů dává mnoho příležitostí pro konflikt. Čím více času rodiče tráví s dětmi, tím větší je nebezpečí vzniku konfliktu a použití donucovacích technik jako výchovného prostředku. Agrese v dětství predikuje agresi v dospělosti, zejména u chlapců.

Čím mladší dítě, tím větší krutost tělesného týrání, jelikož se nemůže svěřit a požádat o pomoc, pachatelem tohoto týrání je většinou matka, u starších dětí už i otec, ale i cizí osoby. K výchově každého dítěte patří odměna i trest, které jsou v každé rodině jiného charakteru. Důsledkem zkušenosti s násilím může být posttraumatický stresový syndrom.

Trestání dětí bitím bylo běžné už v 19. století a dříve, současný stav je zejména zapříčiněný kolapsem tradičních systémů sociálních kontrol a podpor. Ke kolapsu došlo zejména díky urbanizaci (život ve městech je anonymní) a zvýšené mobilitě rodin v dnešní moderní společnosti. *„Isolace a anonymita tvořená sociálními změnami snižuje pravděpodobnost, že lidé, kteří nejsou členové rodiny, odhalí a oznámí týrání dětí.“*⁶⁸

5.2.1.2 Sexuální zneužívání

Sexuální zneužívání je nepatřičné vystavení dítěte pohlavnímu kontaktu, činnosti nebo chování. Dále se dělí na bezdotykové (exhibicionismus, koukání na nevhodné pořady se sexuální tematikou) a dotykové. Může vést k syndromu dětského přizpůsobení pohlavnímu zneužití (utajování – bezmocnost – svedení a přizpůsobení se – opožděné a nepřesvědčivé odhalení – odvolání své výpovědi). Důležitá je sexuální výchova.

Tento typ zneužívání se velice špatně prokazuje, protože se většinou odehrává v rodinném prostředí, do kterého mají jen malý přístup cizí lidé. Často je odhaleno až po psychologickém vyšetření, ke kterému dá podnět špatný psychický stav zneužívaného dítěte (většinou trpí depresemi). Takovéto děti mají v dospělosti problémy s navazováním vztahů s opačným pohlavím. Sexuální

⁶⁸ WALKER, L. P. *Is the Battered-Child Syndrome a Modern Phenomenon?* Dostupné na: <http://www.anth.ucsb.edu/faculty/walker/publications/PLW%20Battered%20Child%20Syndrome.pdf>.

zneužívání většina lidí spojuje s tím, že otec, popř. bratr nebo strýc zneužívá svou dceru, sestru, neteř, přesto v dnešní době roste počet případů, kdy matky zneužívají své syny, jsou to hlavně matky rozvedené, citově nespokojené a nemají odvahu navázat nový vztah s mužem. Muži zneužívající své ženské příbuzné jsou obvykle intelektově podprůměrní, alkoholici, narkomani, psychopati nebo odmítání svými partnerkami.

5.2.1.3 Citové týrání a zanedbávání

Citové týrání má vážný negativní vliv na citový vývoj dítěte, může být verbální či neverbální. Jde o zesměšňování, podceňování, citové vydírání, neuspokojování základních psychických potřeb. Podílí se na něm i celkové výchovné klima v rodině, zejména nemožnost diskuse, svobodného rozhodnutí, absolutní omezování bránící vlastnímu rozvoji dítěte.

Zanedbávání znamená nedostatek péče, který vážně ohrožuje dítě a jeho vývoj, jde o neuspokojování tělesných a citových potřeb, zanedbání výchovy a vzdělání. Rodiče jsou naprosto nevšimaví vůči podstatným potřebám dítěte, to pro ně jakoby neexistuje. Tyto děti nemají možnost naučit se základní civilizační dovednosti, nemají dost podnětů pro svůj intelektový rozvoj, zpožďují se ve vývoji řeči. Vůči okolí projevují málo zájmu, špatně navazují kontakt s cizími lidmi, špatně se soustředí, nemají dostatečný soucit s druhými, jejich vývoj je celkově opožděný.

5.2.2 Příčiny násilí v rodině

Existují hypotézy, že rodiny zanedbávající a týrající děti mají společné rysy, mezi něž patří necitlivost k potřebám dítěte. To bývá spojováno s osobností rodičů. Tito rodiče se snaží usměrňovat děti kritikou, nemají schopnost posilovat pozitivně žádoucí chování dětí. Špatně ovládají svoje agresivní impulsy, snadno upadají do afektů. Časté tresty zmnožují nežádoucí chování dětí a zvyšují tak rodičovskou pohotovost k udělování trestů. Psychologické charakteristiky rodičů uvádějí jako převládající osobnostní rys agresivitu, rigidní nutkavost nebo pasivní závislost a nezralost. Častěji než v ostatní populaci se u těchto rodičů vyskytují

snížená inteligence, trestná činnost, psychopatie, silná nespokojenost s vlastním životem. Důležitý je taky vztah rodičů k sobě navzájem, zda neřeší své spory přes dítě nebo si na něm nevybíjejí svou zlost.

Rovněž existují důkazy, že týrání a zneužívání dítěte je předáváno z jedné generace rodičů na další. Existují rodiny, v nichž se rodiče chovají agresivně jen k jednomu dítěti, a jsou rodiny, v nichž rodičovské týrání postihuje všechny děti. O zanedbávaných dětech platí, že nejsou vybírány.

Při hledání příčin se tedy musíme soustředit na osobnost rodičů, jejich vlastní vývoj a kulturní a sociální podmínky.

Osobnost rodičů by měla indikovat, zda nemá charakterovou či emocionální odchylku, která rodiči brání vytvořit si pozitivní vztah k ostatním lidem. Takovouto odchylku najdeme u jedinců s duševní poruchou (neurotické, psychotické duševní onemocnění, psychopatie) a jedinců, kteří jsou deviantní jinak (alkoholici, kriminálníci, narkomani).

Vlastní vývoj rodičů naznačuje, jaké mají zkušenosti z chování vlastních rodičů, od kterých přebrali jejich vzorce chování.

U dítěte napomáhá týrání jeho bezmocnost, závislost, slabost, nechtěnost, dále jsou často týrány a zneužívány děti s nějakým handicapem (postižení tělesné či duševní, lehká mozková dysfunkce), děti v náhradní rodičovské péči nebo týrání pramení z konkrétního sociálního prostředí.

5.2.3 Důsledky CAN

Projevy týraného dítěte nemusí být nápadné, děti jsou často neurotické, chovají se úzkostně, mají sníženou aktivitu, jsou bez motivace ve škole, špatně se soustřeďují, často je nápadná jejich celková zanedbanost. Agresivní rodič je schopen způsobit dítěti vážný úraz, někdy i smrt. Týrané děti jsou ustrašenější či agresivnější než jejich vrstevníci, ale stále s nimi mohou držet krok ve vývoji rozumových schopností.

Zanedbávané dítě, které pro rodiče jakoby neexistuje, je v situaci horší. Jde-li o úplně malé dítě, je jeho situace srovnatelná s pozicí vězně na samotce.

Zanedbávané dítě nemá dost příležitostí k tomu, aby se učilo základním civilizačním dovednostem. Nemá dost podnětů, aby mohlo rozvíjet svůj intelekt. Mluví-li s ním rodič málo, dítě se opoždí ve vývoji řeči. Zanedbávané děti jsou hůře živeny a jsou nemocnější než jejich přiměřeně vychovávaní vrstevníci. Vůči okolí projevují málo zájmu, špatně navazují kontakty s cizími lidmi. Hůře se soustředí. Stav apatie je u nich někdy střídán stavem náhlého oživení, jenž nemá dlouhé trvání a přechází zase do stavu apatie. Tyto popisy odpovídají dětem extrémně zanedbávaným. Matoušek razí v posledních letech termín subdeprivace, jímž označuje případy, kdy rodiče zanedbávají dítě jen v určitém ohledu, ne ve všech. Pak je následné zpoždění dětského vývoje méně výrazné a jeho hendikepy ve srovnání s vrstevníky mohou být snadněji přehlédnuty.⁶⁹

Nejčastějším psychologickým následkem týrání je „desorganizovaná vazba“ mezi dítětem a rodičem. Termín vychází z teorie psychiatra Bowlbyho, podle níž dítě primárně hledá a potřebuje ve vztahu k rodiči bezpečí, jistotu. Dítě se v přítomnosti kárajícího rodiče chová chaoticky, protože rodič pro něj představuje jak zdroj jistoty a bezpečí, tak zdroj ohrožení. Jádrem psychologické dynamiky takto porušené vazby je podle zastánců teorie vazby „obrně vyloučení negativních pocitů a vzpomínek“, jež se později nekontrolovaně dostávají do vědomí, a tak způsobují, že člověk zůstává bezbranný, desorientovaný.

Důsledky CAN jsou dvojího typu (podle délky svého trvání).

- Aktuální, například utrpení či újma na zdraví, citové napětí a strádání, pocit křivdy, beznaděje a viny.
- Dlouhodobé, které mají vliv na vývoj osobnosti, způsobují hluboké změny v osobnosti, které se zpravidla projevují až v dospělosti; vyvolávají negativní obraz sebe sama (svého sebepojetí a sebehodnocení), pokřivenou představu o normách a hodnotách společnosti, agresivitu dítěte, poruchy chování, potíže v navazování citových vztahů, závislosti.

⁶⁹ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*

Přehled o týraných a zneužívaných dětech⁷⁰

Týrané a zneužívané děti			2005		2006	
			chlapci	dívky	chlapci	dívky
Nahlášeno případů	z toho	do 1 roku	32	31	20	27
		od 1 roku do 3 let	74	76	54	45
		od 3 do 6 let	131	132	101	103
		od 6 do 15 let	484	775	407	642
		od 15 do 18 let	81	174	60	161
		ZP	9	8	6	4
		jednorázově	452	705	235	382
Dopad na dítě		opakovaně	331	482	264	354
		hospitalizace	41	68	45	60
		tělesné poškození	37	26	24	18
		posttr. stresová porucha	91	132	90	152
		úmrť	1	2	1	1

Zdroj: MPSV

5.2.4 Prevence a ochrana před násilím

Cílem primární prevence je snížení pravděpodobnosti výskytu a vzniku poškození. Jde tedy o podporu zdravého vývoje dětí a rodiny, bránění vzniku rizikových skupin obyvatelstva, čemuž napomáhá osvěta veřejnosti, díky níž se vytvoří příznivá společenská atmosféra, vzdělávání pedagogů, lékařů a rodičů, výchova dětí a mládeže.

Jako léčebný program i jako prevence se zkouší předání ohrožených dětí do celodenní péče mimo rodinu. To obvykle matkám uleví a situaci dítěte doma to může zlepšit. Rovněž se zkouší skupinová psychoterapie jednoho nebo obou rodičů, nespecificky zaměřená na posílení jeho sebedůvěry.

I po skončeném terapeutickém programu zaměřeném na děti je nutné dlouhodobě sledování rodiny. Maximální úspěšnost je kolem 60%, tedy třetina rodičů nežádoucí chování vůči dítěti opakuje. Nedobrovolné vstupy do léčebných programů snižují úspěšnost pod 50%. Zkoušejí se i neprofesionální formy pomoci, které těmto rodinám poskytují dobrovolníci, nejlépe žijící v jejich blízkém okolí.

⁷⁰ Staženo ze stránek MPSV, <http://www.mpsv.cz/cs/7260>

5.3 Drogy a alkohol v rodině

Droga je chemická nebo přírodní látka, která mění duševní stav člověka a ovlivňuje jeho myšlení, cítění a jednání. Původně byly drogy používány k léčení. Dnes s nimi lidé experimentují k řešení svých problémů, k vyvolání lepší nálady, z nudy, aby na sebe upozornili, nebo chtějí zkusit, co to s nimi udělá. Drogou jsou ohroženi především jedinci nevyrovnaní, nespokojení, neúspěšní a nešťastní. Závislost na drogách označujeme pojmy toxikomanie a narkomanie.

K diagnóze závislosti je třeba prokázat během posledního roku alespoň tři z následujících jevů:

- silná touha nebo pocit puzení užít jistou látku,
- potíže v kontrole užívání dané látky,
- vyžadování vyšších dávek, aby se dosáhlo účinku látky,
- postupné zanedbávání jiných potěšení a zájmů,
- pokračování v užívání dané látky i přes jasný důkaz jejích škodlivých následků.

Alkohol je jednoduchá chemická látka, která snadno proniká k různým orgánům včetně mozku. Závislost na alkoholu neboli alkoholismus působí největší společenské škody, jelikož je v naší společnosti alkohol dobře tolerovanou drogou. Podle údajů Českého statistického úřadu se v roce 2005 v České republice vypilo v přepočtu 10,2 litru čistého lihu na hlavu včetně nemluvňat. Rok před tím to bylo jen 9,8 litru. Alarmující je také informace, že děti začínají s pitím už v osmi letech.

Vývoj závislosti na alkoholu prochází nenápadnou cestou označenou jako „společenské pití.“ *„I v případech, kdy se konflikt vyvolaný nadměrným pitím alkoholu nevyhrotí v rozchod manželů, trpí děti v takové domácnosti způsobem, který si lze se všemi jeho důsledky – současnými i budoucími – jen stěžít*

představit. ⁷¹ Veřejné přiznání, že v rodině žije alkoholik a že rodina se musí požádat o odbornou pomoc, je velice bolestivé.

Závislost na alkoholu se vyvíjí ve čtyřech stádiích:

- počáteční – Člověk pije, aby potlačil nepříjemné psychické stavy a dosáhl příjemných účinků, tzv. „dobré nálady“.
- varovné – Postupně se zvyšují dávky alkoholu, člověk přechází od méně koncentrovaných nápojů ke koncentrovanějším, pije pravidelně, dochází k častějším stavům opilosti.
- rozhodné – Tolerance organismu vůči množství alkoholu v krvi je stále dobrá, ale začínají se objevovat poruchy paměti, tzv. „okénka“, člověk ztrácí společenskou zábrany. Hromadí se problémy, které si vynucují dočasnou abstinenci. Závislá osoba vždy znova začíná pít s přesvědčením, že bude alkohol ovládat.
- konečné – Tolerance organismu se snižuje, k opilosti stačí už velmi malé množství, objevují se zdravotní problémy, psychické poruchy, alkoholické psychózy. Dochází k poškození řady tělesných orgánů (myokardie, hypertenze, hepatitida, cirhóza, rakovina jater, atrofie mozku, anémie aj.).

Zdravotně rizikové denní dávky alkoholu jsou 40 gramů čistého lihu u mužů a 20 gramů čistého lihu u žen. Závislost na alkoholu vzniká od denní dávky 20 gramů u mužů a 18 gramů u žen.

Formy léčby alkoholismu či narkomanie jsou tři:

- jednorázová porada, krátkodobá léčba;
- ambulantní léčba, která probíhá v přirozeném prostředí závislého, spolupracuje se s rodinou;
- ústavní léčba, kdy jde o radikální změnu prostředí, pacientovi je věnována nepřetržitá odborná péče, podstatná je i finanční náročnost této formy léčby.

⁷¹ ŠEDIVÝ, V.; VÁLKOVÁ, H. *Lidé, alkohol, drogy*. s. 100.

5.3.1 Alkohol a rodiče

Mezi rodiči je alkoholiků více než narkomanů, proto se tato podkapitola týká pouze alkoholu. Reakce na alkoholismus jednoho z partnerů prochází vývojem. Nejprve druhý z partnerů popírá vzniklou situaci, pak se snaží řešit daný problém sám, pití druhého z manželů však pokračuje, což vyvolá izolaci rodiny od společnosti, pak nastává distancování i od partnera a konečně hledání pomoci u odborníků. Přítomnost alkoholu v rodině podporuje agresivní chování a kriminální činnost mladistvých. Existuje nebezpečí generačního přenosu. Pokud pijí oba partneři, kdy jeden je vtažen závislostí druhého, nazýváme tuto skutečnost jako sdílenou závislost. Důležitá je v léčbě angažovanost rodiny. Průměrný věk mužů závislých na alkoholu je 36 až 40 let, u žen spíše méně.

Reakce manželky na mužovo pití bývá méně radikální. Snaží se jeho závislost skrýt před veřejností i dětmi, zahlučuje jeho ostudy a platí jeho dluhy, omlouvá jeho prohřešky.

Pije-li žena, je rodina více ohrožena. Léčba žen alkoholiček je těžší než mužů, i riziko poškození dětí je vyšší. Manžel se snaží převzít její povinnosti, ale jeho trpělivost se rychle vyčerpává a zvyšuje se pravděpodobnost, že podá žádost o rozvod. Důsledky pití u žen jsou vážnější a jejich úprava je obtížnější. Škody na tělesném a duševním zdraví se manifestují rychleji a výrazněji, dochází k větší izolaci a odmítání okolí, častější je výskyt psychóz. Ženy častěji kombinují alkohol s léky, jejich závislost mívá rodinné zatížení (například otec je alkoholik), nebo je to reakce na životní komplikace a nezdary.

Pití ženy v těhotenství může vyústit v prenatální postižení dítěte, neboli fetální alkoholový syndrom. Není zatím známa prahová škodlivá dávka, ale řada prací ukazuje, že i malá dávka alkoholu v těhotenství může zapříčinit neuropsychologické změny v pozdějším věku dítěte. Nadměrné užívání alkoholu je škodlivé po celé těhotenství, zvláště pak ve třetím trimestru, kdy dochází k nejrychlejšímu růstu mozku, a které má za následek zhoršení růstu centrálního nervového systému (psychomotorická retardace až mentální deficit), vývoje intelektových funkcí a poruchy chování v budoucnosti. Rozhoduje množství

alkoholu, nikoliv jeho druh. Pokud se alkoholička, která již porodila dítě s fetálním alkoholovým syndromem v těhotenství nevyvaruje alkoholu, rodí každé další dítě více poškozené.

5.3.2 Alkohol a drogy u dětí

Děti se setkávají s alkoholem u rodičů, kteří jej konzumují, dopíjejí zbytky, ochutnávají z nestřežených skleniček. Snižuje se věk, kdy dítě poprvé ochutná alkohol. Nejčastější konzumace alkoholu u mladistvých je s kamarády v partě. Závislost na alkoholu se převážně vyskytuje u chlapců, nejvíce ve věku mezi 16 a 18 lety. Příčiny jsou většinou ve výchovném prostředí – piják v rodině, výchova mimo domov, smrt jednoho rodiče, rozvod apod.

Závislost rodičů působí jako rizikový faktor ve vztahu k návykovým látkám a trestné činnosti u dětí. Nejvíce jsou ovlivněny děti mezi devíti a jedenácti lety. Stupeň jejich postižení souvisí s tíží alkoholismu u rodičů. Tyto děti častěji využívají psychologické pomoci, jsou pacienty dětské psychiatrie, častěji přicházejí do kojeneckých ústavů a dětských domovů, více selhávají ve škole i při dobré inteligenci. Jsou také častěji obětí sexuálního zneužívání či fyzického týrání. Jsou méně připraveny na pracovní a společenské zařazení, je narušena jejich pozitivní identifikace s rodičovskými modely, a proto je vývoj jejich rodičovských postojů problematický.

Alkohol ve spojení s dětmi a dospívajícím má některá zvláštní rizika. K otravě dochází vzhledem k nižší tělesné hmotnosti dříve a i po nižších dávkách alkoholu. Alkohol má silnější efekt na psychiku, návyk se vytváří rychleji. Pod vlivem alkoholu se zvyšuje tendence riskovat. Závislost na alkoholu vzniká v dospívání častěji než v pozdějších letech. Alkohol, tabáku a marihuaně se někdy říká „průchozí droga“,⁷² neboť děti z ní přecházejí k látkám ještě nebezpečnějším.

⁷² viz. NEŠPOR, K; CSÉMY, L. *Alkohol, drogy a vaše děti : jak problémům předcházet, jak je včas rozpoznat, jak je zvládat.*

Dítě, které užívá drogy či pravidelně pije, se změní. Zde jsou některé varovné signály, které by měly rodičům naznačit, že s jejich potomkem není něco v pořádku:

- ztráta peněz, ubývání alkoholu a prášků v domácnosti;
- změna přátel, ti se vyhýbají seznámení s rodiči;
- blízcí přátelé užívající alkohol nebo drogy;
- zhoršení vzhledu a péče o zevnějšek;
- náhlé zhoršení školního prospěchu;
- ztráta zájmu o věci, které dříve byly pro dítě důležité;
- podrážděnost, kolísání nálad;
- drobné krádeže či rvačky;
- lhaní aj.

Na děti působí řada okolností, které zvyšují rizika zneužívání alkoholu. Můžeme je rozdělit do několika skupin podle toho, koho se hlavně týkají. U samotného dítěte má vliv na jeho vztah k alkoholu a drogám zejména setkání s alkoholem v mladém věku, dlouhé bolestivé onemocnění, nedostatek dobrých způsobů zvládnání stresových situací, nedostatek dovednosti v mezilidských vztazích, nízké sebevědomí, agresivita, špatné sebeovládání, nízké IQ, duševní poruchy a poruchy chování.

Co se týče rodiny, jsou to hlavně nejasná pravidla chování, nedostatek času na dítě, časté stěhování, nedostatečný dohled, nedostatečná citová vazba, manželský konflikt, rozvod, duševní porucha rodičů, nefunkční rodina, výchova pouze jedním rodičem, schvalování alkoholu a drog rodiči, sexuální zneužívání.

Na vzniku závislosti u dítěte se může následovně podílet i škola a školní prostředí, zejména pak střídání škol, nezájem o školu, záškoláctví, dostupnost alkoholu v okolí školy.

Důležitý je také vliv vrstevníků, s nimiž se dítě stýká. Ti mohou vykazovat protispolečenské chování, pozitivní vztah k alkoholu, nebo mají větší vliv na dítě než rodiče.

Samozřejmě, že v neposlední řadě na dítě působí také společnost, zejména pak její nestabilita, dostupnost a aktivní nabízení alkoholu, špatné možnosti trávení volného času a vysoká kriminalita.

5.3.3 Prevence u dětí

Při prevenci problémů působených alkoholem je důležitý komplexní přístup, který zahrnuje působení z více směrů, jeho efekt zvyšuje to, jestliže začíná v rodině a pokračuje ve škole. Způsob prevence se liší podle věku dětí. Měla by začínat v rodině, již dříve jsme uvedli, že nejdůležitější je pro dítě jeho raný vývoj, a proto lze i budoucí vztah k alkoholu ovlivnit již v tomto období.

Do tří let života je pro dítě nesmírně důležitá péče, vřelost a klidné, vyrovnané chování rodičů. Od tří do šesti let by rodiče měli dětem zdůrazňovat důležitost zdraví, které si musíme chránit a vyhnouti se nebezpečným věcem. Cílená prevence proti alkoholu, tabáku a drogám začíná ve věku sedmi let, kdy by dítě mělo dostat konkrétní informace týkající se tohoto problému a jasná pravidla a návyky. Ve věku třinácti až dvaceti jedna let pak následují diskuze o dané problematice, důležitý je výběr kamarádů a tzv. „peer programy“, tj. programy za aktivní účasti připravených vrstevníků, kteří žijí zdravě.

Pro prevenci alkoholu a drog u dětí jsou důležitá rodinná pravidla, která musí děti dodržovat. Měly by obsahovat zásady jako žádný alkohol nebo drogy u nezletilých, právo na kontrolu dítěte, informovanost a diskuze o alkoholu a drogách přiměřené věku dítěte, neústupnost, předem dané a logicky související důsledky porušení pravidel.

5.3.4 Vybrané statistické údaje

Alkohol zabíjí více mladistvých, než všechny ostatní drogy dohromady. Je to jedna ze tří hlavních příčin smrti u patnácti až dvaceti čtyř letých, jde o nehody, vraždy a sebevraždy.

U mladých lidí, kteří pijí alkohol, je 7,5krát vyšší riziko zneužívání jiných ilegálních drog a 50krát vyšší riziko zneužívání kokainu než u těch, kteří alkohol vůbec nepijí. Jedna studie zjistila, že 32 % těžkých pijanů starších 12 let užívá ilegální drogy.

Projekt Evropské školní studie o alkoholu a jiných drogách uvádí o České republice, že svou první sklenici piva vypilo 73 % dětí do třinácti let; první sklenici vína 59,7 % a první sklenku destilátu okusilo již 38 % českých školáků.

Rizikovým nebo škodlivým způsobem pije alkohol téměř pětina dospělých, tj. více než 1,3 milionu obyvatel z ekonomicky aktivní populace ČR. Se závislostí na alkoholu se ale léčí jen zlomek těch, kteří své pití nezvládají. Ročně jich je řádově pětadvacet tisíc.

V Česku se průměrně vypije 10,2 litru čistého alkoholu na osobu a rok.⁷³

⁷³ Více viz. <http://www.drogy.cz/alkohol/kap-mezinarodni-statistiky.html>

Závěr

Práce byla zaměřena na dětství, z mnoha hledisek nejdůležitější etapu našeho života, a jeho podobu. Jejím cílem bylo toto období náležitě popsat a najít významné činitele, které ovlivňují jeho různé podoby, dále pak poukázat a analyzovat problémy, které mohou dítěti vážně ovlivnit život.

Dětství je po právu označováno za kritické období života, neboť se právě v dětství rozhoduje, jaký z nás bude člověk v dospělosti. Věk dětství by měl být bezproblémový a -šťastný. Jde o období her, učení, socializace a seznamování se se světem. Každé dítě má právo prožít dětství co nejlépe ve zdravé, funkční rodině, na což bude v dospělosti rádo vzpomínat. Můžeme říci, že dětství zůstává nejdůležitějším prvkem i v životě dospělého, neboť právě první roky života člověka nejvýrazněji formují.

Z práce vyplynulo, že na konečné podobě dětství se podílí řada faktorů, které ji posouvají pozitivním nebo negativním směrem. Hlavní role v tomto procesu plní jednak dítě samotné a jeho vlastní vývoj, dále pak především jeho rodina a rodinné prostředí.

Obecným trendem při studiu rodin je přesun zájmu od výzkumu problémových rodin k výzkumu zdravého fungování rodiny. Tento nový trend poskytuje cenné podněty při prevenci rodinných problémů. Přestože se pohled na tradiční rodinu a výchovu dítěte v průběhu let vyvíjí a mění, měl by ale existovat jeden shodný, dle mého názoru nejdůležitější, prvek, který by měl zůstat vždy zachován a tím je láska mezi rodiči a dětmi. Samozřejmě, že je rovněž důležitá správná péče o dítě od jeho raného dětství, která napomáhá jeho lepšímu rozvoji ve všech oblastech.

Shrneme-li působení negativních vlivů na vývoj dítěte, za nejzávažnější lze považovat absenci rodiny či její nefunkčnost. Z práce jasně plyne, že rodina je alfou i omegou u vývoje dětí, tudíž problémy, které se objevují se v tomto základním stavebním prvku vývoje dětí, mají hluboké a dlouhotrvající následky na formování jedince. Studie prokazují, že děti, které jsou zasaženy některými

z výše jmenovaných negativních vlivů (absence rodiny nebo její nefunkčnost), mohou trpět celou řadou psychických onemocnění, mohou být opožděné ve svém vývoji a mohou mít různé formy vad řeči.

Dalším problémem, kterým jsem se ve své práci zabývala, je týrání dětí (ať už fyzické nebo psychické) a zneužívání dětí. Díky současné podobě a vývoji rodin, anonymita života ve městě, vysoká mobilita rodin, nezáměr jednotlivých lidí o své sousedy, dochází k nižšímu nebo pozdějšímu odhalování případů týrání nebo zneužívání dětí. Ve své práci docházím k závěru, že prevence a osvěta poskytovaná jak dětem, tak osobám, které jsou s nimi v kontaktu, je velmi zásadní. Součástí prevence a osvěty by mělo být kladení důrazu na odborné znalosti osob, které jsou ve styku s dětmi (učitelé, lékaři, výchovní poradci) a které mohou pomoci tyto negativní prvky objevující se v rodinách odhalovat.

Považuji práci za přínosnou vzhledem k sumarizaci klíčových terorií a vlivů působící na vývoj dítěte. Jsem přesvědčena, že práce přináší řadu poznatků pro rodiče, dětské vychovatele a sociální pracovníky, kteří denně přicházejí do styku s dětmi, šlo by ji tudíž využít především při výchově a péči o dítě jakéhokoli věku. Za hlavní přínos své práce považuji komplexní pojetí problematiky dětství a upozornění na ty nejčastější problémy, se kterými se děti dnes potýkají. Nicméně jsem si vědoma toho, že daná problematika je složitá, a proto jsem ji nemohla zcela vyčerpat, mohl by na ni navázat další výzkum.

Závěrem lze konstatovat, že podoba dětství ovlivňuje celý náš budoucí život, a proto by se všichni lidé pečující o děti měli snažit, aby těch negativních vlivů bylo co nejméně.

Seznam literatury

ARCHEROVÁ, C. *Dítě v náhradní rodině*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-578-4.

COLOROSOVÁ, B. *Krizové situace v rodině*. Praha :Euromedia Group, k.s. 2008. ISBN 978-80-249-1027-7.

ČERMÁK, I. *Dětská agrese*. Brno : CERM Akademické nakladatelství, 1998. ISBN 80-7204-098-7.

DUNOVSKÝ, J. *Dítě a poruchy rodiny*. Praha : Avicenum, 1986. ISBN 08-040-86.

FONTANA, D. *Psychologie ve školní praxi*. Vyd. 2. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-626-8.

GOODY, J. *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha : NLN, s.r.o., 2006. ISBN 80-7106-396-7.

JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*. Praha : Nakladatelství TRITON, 2003. ISBN 80-7254-329-6.

KERN, H.; MEHL, CH.; NOLZ, H. aj. *Přehled psychologie*. Vyd. 2., opr. Praha : Portál, 2000. ISBN 80-7178-426-5.

KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha : Portál, 1997. ISBN 80-7178-150-9

MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují : Eseje z dětské psychologie*. Praha : Portál, 1994. ISBN 80-7178-006-5.

MATĚJČEK, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha : Portál, 1994. ISBN 80-7178-494-X.

- MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. Praha : Avicenum, 1986. ISBN 08-011-86.
- MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada Publishing a.s., 1.vyd. 2002. ISBN 80-247-0332-7.
- MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2. rozšíř. a přeprac. vydání. Praha : Sociologické nakladatelství, 1997. ISBN 80-85850-24-9.
- MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-549-0.
- MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi*. Praha : Portál, 2005. ISBN 80-7367-002-X.
- MATOUŠEK, O.; KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-226-2.
- MILLEROVÁ, A. *Dětství je drama. Hledání cesty k pravému já*. Praha : NLN, s.r.o., 2001. ISBN 80-7106-090-9.
- MONTESSORI, M. *Tajuplné dětství*. Praha : SPS, 1998. ISBN 80-86-189-00-7.
- MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2006. ISBN 80-86429-58-X.
- MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999. ISBN 80-85850-75-3.
- NAKONEČNÝ, M. *Encyklopedie obecné psychologie*. 2. vyd. Praha : Academia 1997. ISBN 80-200-0625-7.
- NEŠPOR, K.; CSÉMY, L. *Souvislosti mezi alkoholem a jinými návykovými látkami . Důsledky pro prevenci i léčbu*. Praha : Sportpropag, a.s., 1999.
- NEŠPOR, K; CSÉMY, L. *Alkohol, drogy a vaše děti : jak problémům předcházet, jak je včas rozpoznat, jak je zvládat*. 2. rozš.vyd. Praha : Sportpropag, a.s., 1994.

PIAGET, J.; INHELDEROVÁ, B. *Psychologie dítěte*. Praha : Portál, 1997. ISBN 80-7178-146-0.

POTHE P. *Dítě v ohrožení* Praha: G plus G, 1999. ISBN 80-86103-21-8.

ŘEZNÍČEK, I. *Metody sociální práce* . Praha : Sociologické nakladatelství, 1994. ISBN 80-85850-00-1.

SMAHEL, R. *Duševní vývoj a duchovní zrání dítěte v křesťanské rodině*. Olomouc : Matice cyrilometodějská s.r.o., 1993.

SMITH, H. *Děti a rozvod*. Praha : Portál, 2004. ISBN 80-7178-906-2.

ŠEDIVÝ, V.; VÁLKOVÁ, H. *Lidé, alkohol, drogy*. Praha : Naše vojsko, 1988.

ŠPECIÁNOVÁ, Š. *Ochrana týraného a zneužívaného dítěte*. Praha: LINDE, 2003. ISBN 80-86131-44-0.

ŠPIRKOVÁ, K. Trávení volného času dětí pro zdravý životní styl. [online]. [cit. 2010-02-24]. Dostupné na WWW: < <http://www.zdrava-vyziva.net/volny-cas-deti.php> >.

ŠULOVÁ, L. *Raný psychický vývoj dítěte*. Praha : UK, Nakladatelství Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0877-4.

TRNKA, V. *Děti a rozvody*. Praha : Avicenum, 1974. ISBN 80-85850-19-6

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. : Dětství a dospívání*. Praha : UK, Nakladatelství Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0956-8.

VÁGNEROVÁ, M.; VALENTOVÁ, L. *Psychický vývoj dítěte a jeho variabilita*. Praha : UK, Nakladatelství Karolinum, 1994. ISBN 80-7066-384-7.

VANÍČKOVÁ, E.; HADJ-MOUSSOVÁ, Z.; PROVAZNÍKOVÁ, H. *Násilí v rodině : Syndrom zneužívaného a zanedbávaného dítěte*. Praha : Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1995. ISBN 80-85529-17-3.

VYBÍRAL, Z. *Psychologie lidské komunikace*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-291-2.

WALKER, L. P. Is the Battered-Child Syndrome a Modern Phenomenon? [online]. Department of Anthropology, University of California. Santa Barbara. [cit.2010-03-13]. Dostupné na WWW: <<http://www.anth.ucsb.edu/faculty/walker/publications/PLW%20Battered%20Child%20Syndrome.pdf>>.

<http://www.navstevapapeze.cz/clanky/Co-nam-Svaty-otec.rekl.html>

<http://www.domacinasili.cz>

<http://www.drogy.cz/alkohol/kap-mezinarodni-statistiky.html>

<http://www.sos-vesnicky.cz>

http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_lide

<http://www.zdrava-vyziva.net/volny-cas-deti.php>.

<http://www.cs.wikipedia.org>

<http://www.mpsv.cz>

<http://www.czso.cz>

Abstrakt

PROCHÁZKOVÁ, P. Různé podoby současného dětství. České Budějovice 2010. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra Vedoucí

Klíčová slova: dětství, jeho podoba, rodina, dítě a jeho vývoj, socializace dítěte, negativní a pozitivní vlivy

Práce se zabývá současnými podobami dětství a tím, co je nejvíce ovlivňuje pozitivním i negativním směrem.

Práce nejprve definuje dětství a pak se věnuje dané problematice s dětstvím spojené. Práce se zejména věnuje činitelům, kteří se nejvíce podílí na konečné podobě dětství. Patří k nim dítě samotné, jeho vývoj, rodina, do které patří, konkrétní rodinné prostředí, výchova. Podstatnou roli také hraje socializace dítěte neboli jeho začlenění do společnosti. Mezi faktory, které působí negativně, řadíme rozvod rodičů, násilí v rodině, syndrom CAN, alkohol a drogy.

Abstract

Different forms of contemporary childhood

Key words: childhood, its form, family, child and its development, socialisation, negative and positive influences

The thesis deals with the present forms of childhood and with issues that influence them in positive or negative ways.

First, the thesis describes the term childhood, further it analyses factors with the highest influence on its final form. These are the child itself, its development, family and its home environment and of course its upbringing – the treatment and education the child receives. The proces of becoming socialized, socialization, is also essential. The factors that have negative influence on our childhood are divorces, violence in a family, syndrome CAN, alcohol and drugs.